

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA
MƏRKƏZİ

**“Azərbaycanın gömrük siyasətinin büdcə daxilolmalarına təsiri”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İBRAHİMOV AĞABƏY ÇİNGİZ

BAKI – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh

“ ___ ” _____ 20__-ci il

**“Azərbaycanın gömrük siyasətinin büdcə daxilolmalarına təsiri”
mövzusunda**

MAGİSTR DISSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401 Dünya iqtisadiyyatı

İxtisaslaşma: Gömrük işi

Qrup: 820

Magistrant
İbrahimov Ağabəy Çingiz

Proqram rəhbəri
b.m, i.ü.f.d. Nəcəfova Kəmalə Akif

Elmi rəhbər:
i.e.n., dos. Salayev Rauf Arif

Kafedra müdiri
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi

BAKİ – 2019

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ- Amerika Birləşmiş Ştatları

AR- Azərbaycan Respublikası

AB- Avropa Birliyi

CAR- Cənubi Afrika Respublikası

DGK- Dövlət Gömrük Komitəsi

ƏDV- Əlavə Dəyər Vergisi

GUAM- Gürcüstan, Ukrayna, Azərbaycan və Moldova

GRANAS- Gömrük Rəsmiləşdirilməsi və Nəzarətinin Avtomatlaşdırılması Sistemi

GMO- Gömrük Mədxil Orderi

XİƏ- Xarici İqtisadi Əlaqələr

XİF- Xarici İqtisadi Fəaliyyət

XİF ƏN- Xarici İqtisadi Fəaliyyətin Əmtəə Nomenklaturası

XİS- Xarici İqtisadi Siyasət

İEÖ- İnkişaf Etmiş Ölkələr

KOS- Kiçik və Orta Sahibkarlıq

QATT- Gömrük Tarifləri və Ümumi Ticarət Anlaşması

MDB- Müstəqil Dövlətlər Birliyi

MR- Muxtar Respublika

NK- Nazirlər Kabineti

TMK- Transmilli Korporasiyalar

ÜGT- Ümumdünya Gömrük Təşkilatı

ÜTT- Ümumdünya Ticarət Təşkilatı

VAİS- Vahid Avtomatlaşdırılmış İdarə Sistemi

INFLUENCE OF AZERBAIJAN'S CUSTOMS POLICY TO BUDGET DISTRIBUTION REVENUES

Summary

The relevance of the research: Ensuring the security of the economy, the lack of progress, and effective participation in international business partnerships are highlighted by the state's priorities, which can further explore the actuality of the research.

Purpose and tasks of the research: The purpose of the study is to investigate the role of customs duties in the formulation of state revenues, to improve the customs policy in accordance with the eligibility requirements, to harmonize its standards, and to improve the mechanism of customs clearance in the budget.

Used research methods: In the research, observation, analysis and composition, induction and deduction, and comparative methods are used.

Research information base: The research was based on official government data, decisions and orders as well as adopted laws. During the study of world practice, the annual statistical data on foreign literature and countries was used.

Research restrictions: The main limitations of the research are the absence of sufficient information base for comparing different areas of the customs system during the research.

The results of the research: The main strategic task is to find an effective way to fill the budget. This issue is objective and its solution is possible by the state regulation.

Scientific-practical significance of the results: Through the above mentioned in the issue of dissertation, it is possible to see the dynamic development of the Azerbaijani economy in the budget-tax field, to identify potential issues and to form a stable budget-tax system.

Key words: customs, budget revenues, customs duties, international customs relations.

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ.....	4
I fəsil.	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINININ GÖMRÜK SİYASƏTİ VƏ ONUN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI	10
1.1.	Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasəti və onun normativ-hüquqi bazasının formalaşması.....	10
1.2.	Azərbaycan Respublikasının gömrük sistemi, onun mahiyyəti və təsnifatı	16
1.3.	İdxal-ixrac əlaqələrinin genişləndirilməsi və gömrük siyasətinin bu istiqamətdə rolu.....	21
II fəsil.	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GÖMRÜK SİYASƏTİNİN BÜDCƏ DAXİLOLMALARINA TƏSİRİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ.....	27
2.1.	Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi gəlirlərinin strukturunda gömrük rüsumlarının dinamikasının qiymətləndirilməsi.....	27
2.2.	Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasətinin müasir vəziyyəti və onun büdcə siyasətinə təsirinin qiymətləndirilməsi.....	32
2.3.	Gömrük siyasətinin büdcə daxilolmalarına təsirinin artırılmasında dünya təcrübəsinin öyrənilməsi.....	39
III fəsil	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GÖMRÜK SİYASƏTİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ.....	45
3.1.	Azərbaycan Respublikasının gömrük sisteminin inkişaf perspektivləri və onun səmərəliliyi.....	45
3.2.	Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcə daxilolmalarının artırılması məqsədilə gömrük siyasətinin və nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi.....	55
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	62
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	67
	ƏLAVƏLƏR.....	69
	Cədvəllərin siyahısı.....	69
	Qrafiklərin siyahısı.....	69

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının bazar iqtisadiyyatına transformasiyası və dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyası onun tənzimlənməsinin əsas məqsədlərindən biri olmuş, reallaşdırılması adekvat üsullarla şərtlənir. Bu baxımdan keçmiş inzibati-amirlik metodları əsasında qurulmuş iqtisadi münasibətlərin ləğv edilməsi, bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılması, iqtisadi təhlükəsizlik və müasir sosial-iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi sahələrində dövlət tərəfindən geniş tənzimləmə işləri həyata keçirilmişdir. Ölkəmizdə sosial-iqtisadi inkişaf proqramının reallaşdırma istiqamətlərindən biri də iqtisadiyyatın dövlət maliyyəsi vasitəsilə tənzimlənməsidir. Bu metodların tətbiqi ilə iqtisadiyyatda makroiqtisadi tarazlığa və inkişafa nail olmaq hədəflənir. Dövlət maliyyəsi isə bilavasitə büdcə-vergi sahəsindəki tənzimləmələrlə əlaqədardır və iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi, büdcə gəlirlərinin formalaşması əsasən vergilər hesabına baş verir.

Son on ildə Azərbaycanda büdcə gəlirlərinin formalaşmasında və xarici iqtisadi fəaliyyətin coğrafiyasının və miqyasının genişləndirilməsində gömrük siyasətinin rolu artmaqdadır. Qeyd olunan məsələlər gömrük tarif tənzimlənməsinin və gömrük ödənişləri mexaniziminin təkmilləşdirilməsini aktual problemlərdən biri edir. Müasir beynəlxalq iqtisadi şəraitdə idxal-ixrac əməliyyatlarının və sahibkarlığın stimullaşdırılması, dünya iqtisadi inteqrasiyasında mövqe və ümumi iqtisadi inkişaf məsələlərində bu sahədəki vergi sisteminin və mexanizminin mühüm rolu vardır.

Milli maraqlar çərçivəsində iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması, dayanıqlı inkişafa nail olmaq və beynəlxalq ticarət əlaqələrində səmərəli iştirak dövlətin prioritet seçdiyi məsələlərdən hesab olunur, bu da tədqiqatın aktuallığını ortaya qoya bilər. Tədqiqat işində mövzunun aktuallığı nəzərə alınmaqla aşağıdakı problemlər kontekstində araşdırmalar aparılmış və elmi əsaslar vasitəsilə nəticələr əldə olunması planlaşdırılmışdır:

Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasətində son dövrlər aparılan islahatlar və normativ-hüquqi bazasının beynəlxalq standartlar əsasında formalaşdırılmasındakı aktual problemlər;

- Xarici ticarət əlaqələrində müasir problemlər və bu sahənin təkmilləşdirilməsi istiqamətində gömrük siyasətinin rolu məsələləri və s.;

- Azərbaycan Respublikasının gömrük sisteminin müasir vəziyyəti və gələcək inkişaf perspektivlərinin araşdırılması;

- İdxal-ixrac əməliyyatlarının və ticarətin əlaqələrinin genişlənməsində gömrük siyasətinin rolu məsələsi;

- Azərbaycan Respublikasının büdcə gəlirlərində gömrük sistemindən daxilolmaların müasir vəziyyəti və büdcə siyasətinə təsiri məsələləri.

Problemin qoyuluşu və öyrənilməsi səviyyəsi: Hal hazırki ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafını təmin etmək məqsədilə dövlət tərəfindən büdcə sahəsinə geniş diqqət ayrılmışdır. Əsas nəzərə alınmalı olan problemlər isə bu sahədəki daxilolmaların və bölgünün səmərəli şəkildə təşkili və həyata keçirilməsidir. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində qeyd olunan problemlərin həlli istiqamətində mühüm vasitə kimi çıxış edən gömrük-tarif tənzimləmələri mövzusunda Azərbaycanlı iqtisadçı alimlərdən Səmədzadə Z.Ə., Novruzov V.T., Şəkərəliyev A.Ş., Sadıqov M.M., Musayev A.F., Kəlbəliyev Y.A., Məhərrəmov R.B., Abbasov A.H., Babayev Ə.P., Quşxani R.N., Salayev R.A., Xankişiyev B.A, və bu kimi şəxslərin əsərlərində mövcud vəziyyət tədqiq edilmiş və nəzəri-metodoloji əsaslar işlənib hazırlanmışdır. Ümumilikdə qeyd olunan tədqiqatlarda ölkənin xarici ticarət və gömrük siyasəti haqqında, habelə aparılan tənzimləmə mexanizmlərinin səmərəliliyi və inkişaf perspektivlərinin qiymətləndirilməsi barəsində geniş nəzəri biliklərlə problemin öyrənilmə səviyyəsi yeni müstəviyə daşınmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsində büdcə gəlirlərinin, dövlət gəlirlərinin formalaşmasında gömrük vergisinin rolunun araşdırılması, müasir beynəlxalq tələblərə uyğun gömrük siyasətinin təkmilləşdirilməsi, onun bu standartlara uyğunlaşdırılması, iqtisadi

təhlükəsizliyin təmin edilməsində gömrük tariflərinin rolunun qiymətləndirilməsi, büdcə daxilolmalarında gömrük vergilərinin artırılması və səmərəliliyinin yüksəldilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış araşdırma-tədqiqat həyata keçirməkdir. Qeyd olunan məqsədlərə nail olmaq üçün tədqiqatın aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasətinin nəzəri-metodoloji əsaslarının araşdırılması;

- xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsində gömrük sisteminin yeri, onun mahiyyəti və təsnifatının müəyyən edilməsi;

- gömrük sisteminin prinsiplərinin araşdırılması və normativ-hüquqi bazasının formalaşması məsələlərinin tədqiq edilməsi;

- xarici ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsində gömrük siyasətinin rolunun tarixi inkişafı və müasir vəziyyətdə rolunun araşdırılması;

- büdcə gəlirlərində gömrük daxilolmalarının təsirinin araşdırılması;

- gömrük siyasətinin büdcə daxilolmalarına təsirinin tarixinin və müasir inkişafının dinamikasının tədqiq edilməsi;

- dövlət büdcəsinin formalaşmasında vergilərin ayrı-ayrı növlərinin, habelə gömrük vergilərinin rolunun qiymətləndirilməsi və mövcud vəziyyətin tədqiqi ilə büdcə siyasətində mahiyyətinin araşdırılması;

- qlobal iqtisadiyyat şəraitində Respublikanın büdcə daxilolmalarında gömrük siyasətinin iştirakının daha səmərəli təşkil olunması məqsədilə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və problemlərin araşdırılması;

- ölkənin gömrük sisteminin inkişaf perspektivləri və səmərəliliyi, dövlət tənzimləməsi sahəsində təsirinin artırılması və nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi məsələlərində tədqiqatlar aparmaq;

- Azərbaycan Respublikasında gömrük-vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində elmi əsaslandırılmış nəticələr və təkliflər işləyib hazırlamaq.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiya işində aparılan tədqiqatın obyektı iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rola malik olan gömrük siyasətinin alətləri, tədqiqatın predmeti isə gömrük siyasətinin büdcə daxilolmalarına təsiri, onun inkişaf dinamikasının təhlili, proqnozlaşdırılması, büdcə-vergi münasibətlərinin xarici təcrübə öyrənilməklə qiymətləndirilməsidir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya işi bir sıra metodlardan istifadə olunmaqla hazırlanmışdır. Metodlara misal olaraq müşahidə, təhlil və tərkib, müqayisə və s. bu kimilərini göstərmək olar. Dissertasiya işində metodlar işin qarşısına qoyduğu məqsədlərə nail olmaq üçün və ya ona nail olmağa imkan verən müxtəlif üsullar, tərz və əməliyyatların məcmusu kimi çıxış edəcək.

Universal metodun olmaması hər bir problemin həlli üçün özünəməxsus metodların istifadə olunmasını zəruri edir. Dissertasiya işində ilk olaraq nəzəri tədqiqat metodlarından istifadə olunmaqla ölkəmizin gömrük sisteminin və gömrük sistemində əsaslanan tənzimləmə mexanizmi haqqında biliklər araşdırılmışdır. Qeyd olunanlar əsasən gömrük sisteminin iqtisadi təhlükəsizlikdəki rolunun araşdırılmasını qarşıya qoyacaqdır. Ümumən dissertasiya işində istifadə olunan metodlarını nümunə belə əsaslandırmaq bilərik: Ümumiləşdirmə, qruplaşdırma və sistemləşdirmə metodlarından istifadə olunmaqla gömrük sisteminin əsaslı nəzəri izahının təqdim olunmasında araşdırma vasitəsi kimi çıxış etmişdir; müqayisə metodunun istifadəsilə müəyyən dövrlər və komponentlər üzrə gömrük sisteminin inkişaf xüsusiyyətləri araşdırılmışdır; daha sonra isə təhlil və ölçmə metodlarının istifadəsilə onun ümumi sistem halında tədqiqatı yekunlaşdırılmış, beynəlxalq ticarət əlaqələrində gömrük sisteminin rolu və gömrük ödənişləri hesabına büdcənin formalaşdırılması məsələləri haqqında nəticələr işlənmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat zamanı informasiya bazasını kimi qanunverici və normativ sənədlərdən, ölkəmizin iqtisadçı-alimlərinin kitablarından və xarici ədəbiyyatdan, jurnallardan, müxtəlif informasiya saytlarından, Dövlət Gömrük Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin materiallarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Araşdırmanın əsas məhdudiyyətləri tədqiqat zamanı gömrük sisteminin ayrı-ayrı sahələrinin müqaisə aparmaq üçün yetərli informasiya bazasının olmamasıdır.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: Dissertasiyanın işində xülasə olunan nəzəri-metodiki müddəa və tövsiyələr respublikada gömrük sistemini qiymətləndirməyə və həyata keçirməyə imkan verir. Dissertasiya işində qeyd olunan cədvəllər və qrafiklər vasitəsilə Azərbaycan iqtisadiyyatının büdcə-vergi sahəsindəki dinamik inkişafını görmək, potensial məsələləri müəyyən etmək və bunların əsasında dayanıqlı büdcə-vergi sistemini formalaşdırmaq imkanı yaradır.

Dissertasiya işində təklif olunan metodologiya Dövlət Gömrük Komitəsi və Vergilər Nazirliyində strategiyan işlənməsi prosesində, hələ aparılan islahatlarda əsaslandırılmış istiqamətlərin seçilməsi məqsədilə istifadə edilə bilər.

Dissertasiyanın işinin strukturu və həcmi: Dissertasiya işində Azərbaycan Respublikasında aparılan gömrük siyasətinin qiymətləndirilməsilə onun büdcə siyasətinə hansı səviyyədə təsir etməsi ətraflı şəkildə şərh olunmuşdur. Dissertasiya işi xülasə, giriş, qarşıya qoyulan məsələlərin tədqiqi ilə əlaqədar olan 3 fəsil və fəsillərə aid olan 8 paragraf, nəticə və təkliflər və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 69 səhifədən ibarətdir.

Birinci fəsildə gömrük siyasətinin nəzəri əsasları və xarici iqtisadi əlaqələrdə gömrük siyasətinin rolundan bəhs olunur. Bu fəsildə gömrük sisteminin iqtisadi mahiyyəti açıqlanmış, idxal-ixrac əməliyyatlarına və ümumi ticarətə təsir etmə səviyyəsi göstərilmiş, gömrük sisteminin dövlətin xarici ticarət əlqələrində əsas tənzimləmə aləti kimi çıxış etdiyi kimi göstərilmişdir.

İkinci fəsildə Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasətinin büdcə daxilolmalarına təsirinin müasir vəziyyəti öyrənilmiş, gömrük daxilolmalarının büdcə gəlirlərində rolu tədqiq edilmiş, son olaraq isə xarici təcrübədən istifadə olunmaqla gömrük daxilolmalarının büdcə gəlirlərində daha səmərəli iştirakı üçün tədqiqatlar aparılmışdır.

Üçüncü fəsildə büdcə gəlirlərində gömrük siyasətinin təsirinin artırılması istiqamətləri şərh edilmiş, daha əlverişli və səmərəli iştirakı baxımından təhlillər aparılmış və nəticə və təkliflər işlənib hazırlanmışdır.

FƏSİL I. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINININ GÖMRÜK SİYASƏTİ VƏ ONUN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasəti və onun normativ-hüquqi bazasının formalaşması

Müstəqil Azərbaycan Respublikasında dövlətin qarşıya qoyduğu əsas məqsədlərdən biri də idxal-ixrac əməliyyatları vasitəsilə beynəlxalq ticarət əlaqələrində geniş iştirakı təmin etməkdən ibarətdir. Ticarət əlaqələrinin inkişafı problemi iqtisadi təhlükəsizlik məsələlərində ön planda durur. Səbəb Azərbaycanın bu sahədə istər coğrafi, istərsə də resurs baxımından əhəmiyyətli ölkə olması, habelə beynəlxalq bazarlarda tərəfdaş ölkə qismində strateji mövqe tutmasıdır.

Gömrük siyasəti ölkənin xarici ticarət əməliyyatlarının gömrük sərhədlərindən mal və nəqliyyat vasitələrinin müəyyən olunmuş gömrük rejimlərinin müəyyən edilməsi vasitəsi ilə həyata keçirilməsinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi üzrə məqsədyönlü fəaliyyətlərin məcmusunu müəyyən edir.

Gömrük siyasətinin formalaşdırılması və reallaşmasında iştirak edən institutların toplusu, onun həyata keçirilmə metodları, müəyyən olunmuş dövlət orqanları tərəfindən gömrük sahəsinin tənzimlənməsi metodlarının istifadə qaydası ümumi olaraq gömrük siyasəti mexanizmini formalaşdırır..

Dövlətin gömrük siyasəti beynəlxalq ticarət fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin əsas prinsipləri ilə müəyyənləşdirilir. Belə ki, dövlət siyasətin tərkib hissəsi kimi vahid xarici ticarət siyasəti və ona nəzarət, bu sahənin hüquqi və qanuni maraqlarının dövlət tərəfindən daim qorunmasına, dövlətin və onun orqanlarının xarici ticarət fəaliyyətinə lüzumsuz müdaxiləsinə, onun iştirakçılarna və ümumi olaraq ölkə iqtisadiyyatına zərər vurulmasına imkan verməməyə və Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinin bütövlüyü və s. bu kimi məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir.

Azərbaycan dövlətinin gömrük siyasəti onun milli iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasına xidmət göstərir. Milli iqtisadi təhlükəsizlik məsələləri ölkə iqtisadiyyatının sosial-iqtisadi, siyasi, habelə, müdafiə qabiliyyətinin və mütərəqqi inkişafına kifayət edəcək səviyyəni təmin edə bilən vəziyyətini, vacib

problemlərinin həlli istiqamətlərini, mövcud olan daxili və xarici təhlükələrə, ölkənin iqtisadi maraqlarının xarici təsirlərdən asılı vəziyyətdə olmaması və kifayət qədər problemlərdən qorunması qabiliyyətini nəzərdə tutmuşdur. Dövlətin gömrük siyasəti, onun həyata keçirilməsində ilkin olaraq gömrük xidməti fəaliyyətinə əsaslanaraq formalaşdırılır. Gömrük siyasətinin formalaşdırılması və reallaşması çox çətin proses olub, hakimiyyətin hər üç sahəsinin – qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətinin və habelə bu sahədə maraqlı olan təsərrüfatçılıq və sahibkarlıq dairələrinin bilavasitə iştirakı ilə reallaşır. Gömrük siyasətinin dəqiq hüquqi bazasının olması ilkin növbədə ona görə vacibdir ki, ölkədəki sahibkarlıq fəaliyyətinin bu və yaxud başqa istiqamətlərini tənzimləyərkən onun həyata keçirilmə vasitələri istər-istəməz mülkiyyət münasibətləri sferasına müdaxilə etmiş olur. Qeyd olunanlarda savayı gömrük siyasətinin xarici iqtisadi münasibətlərə təsiri məsələsi dövlət üçün beynəlxalq hüquqi xarakterli öhdəliklər formalaşdırdığından onun normaya uyğunlaşdırılması zərurətini yaranır. AR-da həyata keçirilən gömrük siyasəti ilk olaraq onun təşkili və idarəedilməsi ilə sıx bağlı olub, bu sahədə mütərəqqi işlərin həyata keçirilməsi olduqca vacibdir. Çünki, ölkənin milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, daxili bazarın qorunması, dövlət büdcəsinin formalaşması ölkədə gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi ilə sıx bağlıdır.

Dövlətin beynəlxalq ticarət əlaqələrində gömrük tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi mexanizmi gömrük siyasəti vasitəsilə reallaşır. Beynəlxalq alqı-satqı prosesinin əhəmiyyətini nəzərə alaraq gömrük siyasəti dövlətin iqtisadi və milli təhlükəsizliyin təmini məsələsində mühüm rol oynadığını qeyd etmək olar. Gömrük siyasəti dövlətin milli maraqlarından irəli gələrək beynəlxalq ticarətin təşkili prinsipləri nəzərə alınaraq təşkil edilir. Bu prinsiplərə misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

- Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin tərkib hissəsi olan vahid xarici ticarət siyasəti;
- xarici ticarət əlaqələrinin dövlət tənzimləmə sistemində və onun həyata keçirilməsinə daimi nəzarətedilməsi;

- vahid valyuta nəzarəti siyasəti;
- xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarının bərabərhüquqlu olması və hər hansı formada ayrışdırılıya yol verilməməsi;
- xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarının hüquqlarının və həmçinin qanuni maraqlarının dövlət tərəfindən qorunmasına cavabdehlik;

Azərbaycan Respublikasında gömrük siyasəti iqtisadi təhlükəsizlik məsələlərində önəmli rola oynayır və dövlətin ticarət tənzimləməsi siyasətinin əsasını təşkil edir. Ölkəmizdə mövcud gömrük siyasəti onun təşkili və idarə edilməsilə sıx bağlıdır. Belə ki, sahənin təhlükəsizlik məsələlərində əhəmiyyəti onun inkişafında mütərəqqi işlərin həyata keçirilməsini labüd edir. Qeyd olunanlardan başqa gömrük siyasəti daxili bazar münasibətləri və dövlət büdcəsinin daxilolmalarında da əsas mövqe kimi iştirak edir.

Azərbaycanın gömrük sistemi ölkənin yeni bazar iqtisadiyyatına keçməsinə hesablanmış prinsiplərlə formalaşdırılmışdır:

1. Dövlətin gömrük siyasətinin həyata keçirilməsində müasir tarazlaşdırılmış iqtisadi siyasətdən, gömrük xidmətinin müasirləşdirilməsi səviyyəsindən asılı olmaqla, dövlətin perspektiv inkişaf üsullarının müəyyən edilməsində vacib əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasəti ölkənin xarici ticarət dövriyyəsinin (idxal və ixracın həcmi, şərtləri və strukturu) gömrük sərhəddindən mal və nəqliyyat vasitələrinin müəyyən gömrük rejimlərinin müəyyən edilməsi vasitəsilə keçirilməsində dövlət tənzimlənməsi üzrə məqsədyönlü fəaliyyət istiqamətlərinin təyin olunmasına xidmət göstərir.

2. Gömrük siyasətinin formalaşdırılmasında və reallaşmasında iştirak edən elementlər, onun reallaşdırılması metodları, müəyyən edilmiş dövlət orqanları tərəfindən tənzimlənmə metodlarından istifadəsi son olaraq gömrük siyasət mexanizmi anlayışını qarşıya qoyur.

3. Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasəti Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının dövlət tənzimləmə sistemində əsas tərkib hissələrindən biri kimi çıxış edir. Gömrük sisteminin əsas məqsədi strateji olan dövlətin milli maraqlarının təmin edilməsində, ölkə iqtisadiyyatının inkişaf və sosial-iqtisadi səmərəliliyini,

habelə rəqabətə davamlılığını stimullaşdırmaqdan, ölkənin milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasında başlıca olaraq iştirak edən AR-ın gömrük siyasətinin məqsədi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisində mal dövriyyəsinin tənzimlənməsi və gömrük nəzarəti vasitələrindən daha səmərəli istifadənin təmin olunması;

- Azərbaycan Respublikasının daxili bazarının iştirakçılarının xarici haqsız rəqabətdən qorunması;

- Milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılması;

- Azərbaycan dövlətinin apardığı iqtisadi siyasətindən irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsinə kömək olunması məsələsi;

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və həmçinin Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarına əməl edilməklə müəyyən edilən digər məqsədlər.

Azərbaycanın gömrük siyasəti gömrük işini beynəlxalq əməkdaşlığın daha da şaxələndirilməsinə yönəldir. Gömrük siyasətinin başlıca vəzifəsinə isə Azərbaycan Respublikasının iqtisadi maraqlarının və səlahiyyət çərçivəsində iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin etməsi nəzərdə tutulur. Bundan əlavə gömrük məntəqəsində və gömrükxanalarda, gömrük ödənişlərinin tutulması, mal və nəqliyyat məsələləri üzrə gömrük nəzarətinin təşkili, qaçaqmalçılıq üzrə nəzarətin güclənməsi və bu kimi problemlərin həlli istiqamətində reallaşdırılması Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasətinin əsasını təşkil edir.

Ölkənin gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi və formalaşdırılması mürəkkəb proses olub, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətinin və həmçinin bu sahə ilə əlaqədar olan sahibkarlıq və təsərrüfatçılıq dairələrinin birbaşa iştirakı ilə həll oluna biləcək bir məsələdir. Bu baxımdan gömrük siyasətinin təşkili və həyata keçirilməsi onun normativ-hüquqi bazasına əsaslanaraq reallaşacaq mövzulardır.

Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsi sisteminin normativ hüquqi bazası Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsindən, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, "Gömrük Tarifi haqqında

Azərbaycan Respublikasının qanunu”-dan və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarından (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları, Dövlət Gömrük Komitəsinin , Nazirlər Kabinetinin, İqtisad İnkişaf Nazirliyi və s. qərar və sərəncamları), o cümlədən Azərbaycanın iştirak etdiyi dövlətlərarası sazişlərdən və beynəlxalq müqavilə və konvensiyalardan ibarətdir. Respublikamızın dövlətlərarası müqavilələrində və beynəlxalq konvensiyalarda müəyyən edilən qaydalar Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi və ticarət əməliyyatlarının dövlət tənzimlənməsi sahəsində Azərbaycan Respublikasının digər normativ-hüquqi aktları və qərarları ilə nəzərdə tutulmuş qaydalarla müəyyən ziddiyyətlər təşkil edərsə, bu halda dövlətlərarası və beynəlxalq müqavilələrin razılaşdırılmış qaydalarına üstünlük verilir və son olaraq bu qaydalar tətbiq olunur.

Normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılmasının əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- gömrük işini həyata keçirmək, gömrük işinin inkişafını və təkmilləşdirilməsinə şərait yaratmaq;

- gömrük siyasətinin reallaşdırılması üçün daha səmərəli, elmi cəhətdən əsas olan və daha çox demokratik dəyərlərə əsaslanan gömrük sistemi yaratmaq;

- Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının, habelə, sərhədlər daxilində qeyri-vətəndaş şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qanuni-hüquqi təminatı, bütün hüquqların qorunması üçün müasir, sabit və təkmilləşdirilmiş hüquqi təminat yaratmaq;

- AR-ın sosial-iqtisadi məqsədlərini və maraqlarını qorumaq və təmin edilməsinə dəstək verilməsi.

“Gömrük Məcəlləsi” gömrük işinin iqtisadi, hüquqi və təşkilati əsaslarını müəyyən edir və Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadi təhlükəsizliyinin, suverenliyinin və dövlət maraqlarının qorunmasına, Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatı ilə münasibətlərinin genişlənməsinə, habelə gömrük sistemi sahəsində təsərrüfat subyektlərinin, dövlət orqanlarının və fiziki şəxslərin hüquqlarının müdafiəsinin təminatında, onların öz məqsədlərini yerinə yetirilməsinə yönəlmişdir. Gömrük Məcəlləsi 14 bölmə, 61 fəsil və 450 maddədən

ibarət olub Azərbaycan Respublikasının dövlət tənzimləmə orqanlarının işinin hüquqi təminatının təşkilində əsas qanunlardan biri kimi çıxış edir. (A.Ş. Şəkərəliyev, Z. A.Şəkərəliyeva, 2015)

Digər gömrük qanunlarını, gömrük işinin hüququnun mənbəyi olaraq iki yarım qrupa bölmək olar:

- 1) birbaşa gömrük məsələlərini tənzimləyən qanunlar;
- 2) dolaylı yol ilə gömrük işinin hüquq normalarını tənzimləyən qanunlar;

İlk qrupa “Gömrük tarifi haqqında” qanunu, həmçinin bilavasitə gömrük işi ilə bağlı olan və olunacaq digər qanunlar daxildir.

İkinci qrupda isə “Valyuta tənzimi haqqında”, “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi”, “Girov haqqında”, “İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında” və s. qanunları göstərmək olar.

“Gömrük tarifi haqqında” Qanun 7 fəsil və 37 maddədən ibarət olub, 1995-ci ildə qəbul olunmuşdur. “Gömrük tarifi haqqında” qanun AR-ın tənzimləmə sistemində müəyyənləşdirilmiş islahatlara uyğun olaraq yenilənməkdədir. Bu Qanun Azərbaycan Respublikasında xarici bazarla daxili bazarın səmərəli əlaqəsini təmin olunması ilə, beynəlxalq ticarətin dövlət tənzimlənməsində mühüm vasitəsi olan gömrük tarifinin müəyyənləşdirilməsi və tətbiqi, habelə Azərbaycanın gömrük sərhədlərindən keçən malların rüsum tutulması qaydalarını müəyyənləşdirir. Gömrük tarifinin tətbiqi və formalaşdırılması qaydası bu qanunla müəyyən edilmiş və əsas məqsədləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Azərbaycan Respublikasında idxalın əmtəə strukturunu səmərəliləşdirmək;
- Azərbaycan Respublikası ərazisində valyuta gəlirlərinin və xərclərinin, malların gətirilməsi və çıxarılmasının daha əlverişli şəraiti təmin etmək;
- Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə valyuta sərvətlərinin gətirilməsinə və AR ərazidən çıxarılması məsələsinə səmərəli olaraq nəzarət etmək;
- AR-da malların istehlak və istehsal məsələlərinin mütərəqqi inkişafına şərait yaratmaq;

- Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyatını xarici rəqabətin mənfi təsirindən qorumaq;
- Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının bütün sahələrinin dünya təsərrüfat ilə daha səmərəli inteqrasiyasına zəmin yaratmaq.

1.2.Azərbaycan Respublikasının gömrük sistemi, onun mahiyyəti və təsnifatı

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 561 sayılı Fərmanı ilə 30 yanvar 1992-ci ildə Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin yaradılması haqqında Gömrük Komitəsi yarandı. Gömrük komitəsi böyük ölçüdə əvvəlki Azərbaycan Respublikası Gömrük İdarəsinin əsasında yaradılmışdı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı əsasında 1992-ci il 1 iyunda 301 sayılı qərar Azərbaycan Respublikası Nazirlər Soveti tərəfindən verildi və Azərbaycan Respublikası Gömrük Komitəsinin məsələlərini əhatə edirdi. Daha sonra 19 yanvar 1994-cü il tarixli NK-in qərarı ilə Gömrük Komitəsinin məsələlərinin və iştirak edən təşkilatların siyahısı dəqiqləşdirildi və onun maddi və texniki bazası yaradıldı. Verilən həmin qərarla Gömrük Komitəsinin maddi və texniki təchizat məsələləri ilə yanaşı eyni zamanda, yeni gömrük məntəqələrinin açılması məsələsi də öz əksini tapmışdır. O vaxtlarda Azərbaycan Respublikası Gömrük Komitəsinə Bakı Baş Gömrük İdarəsi, Naxçıvan MR-ın Gömrük Komitəsi, 12 gömrükxana, avtomobil təsərrüfatı və təsərrüfat hesablı – “Azərterminalkompleks” xarici iqtisadi birliyi, Mərkəzi laboratoriya daxil idi. Ölkəmizin qarçısına qoyduğu dövlət tənzimləmə siyasəti və inkişaf istiqamətləri Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatını xarici haqsız müdaxilənin zərərli təsirlərindən qorumağa, daxili istehsalı müdafiə etməyi bacaran və ümumən ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edə biləcək orqanın yaradılmasını, həmçinin onun dövlət idarəetmə mexanizminin aparıcı elementlərindən birinin təşkilini labüd vəziyyətə gətirirdi. (<http://customs.gov.az/en/komite/tarix/>, 2019)

Gömrük infrastrukturunun getdikcə artmaqda olan əhəmiyyətinə və roluna bir neçə amillər təsir göstərir, onlara aşağıdakılar daxildir:

- xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi prosesində funksiyalarının, səlahiyyətlərinin və məsuliyyətlərinin artımı ilə bağlı olaraq, gömrük orqanlarının işinin çətinləşməsi;

- gömrük rəsmiləşdirilməsinin və mallara gömrük nəzarətinin həyata keçməsi işlərinin həcmnin əhəmiyyətli dərəcədə artması, onların yerinə yetirilməsinin müasir texnologiyanın və yeni texniki vasitələrin tətbiqindən asılılığının güclənməsi məsələsi;

- gömrük sistemində orqanların hüquqmühafizə xarakterli yeni hüquq və vəzifələri, həmçinin ölkənin milli iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;

- gömrük orqanlarının kadr heyətinin keyfiyyət baxımından yaxşılaşdırılması və möhkəmləndirilməsi zərurəti, onların bilik və peşəkarlığının səviyyəsinin yüksəldilməsi, həmçinin əxlaqi və etik keyfiyyətlərin tərbiyə etdirilməsi. Vacib olaraq sosial-iqtisadi sahənin geriliyinin aradan qaldırılması, gömrük əməkdaşlarının sosial müdafiəsinin və həyat fəaliyyətinin təmin edilməsi, gömrük işi sahəsində beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsi və dərinləşməsi fonunda Azərbaycanın gömrük orqanlarının infrastrukturunun beynəlxalq standartlara cavab verə biləcək səviyyəyə qaldırılmasını tələb etməsi.

Qeyd olunmalıdır ki, xarici ticarət fəaliyyətində artım, Azərbaycanın milli iqtisadiyyatın yüksəlişi, iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat münasibətlərində əhəmiyyətli tərəfdaş şəkildə daxil olması vurğulanan tədbirlərin uğurla reallaşmasından çox asılıdır. Bütün bunlar son olaraq Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının inkişaf etməsini və xalqın ümumi maddi rifah halının yüksəlməsini yüksək səviyyədə təmin edəcəkdir .

Xarici ticarət XİF-in ən vacib forması olub bu fəaliyyətin 80%-ə qədərini əhatə edir (<http://referat.ilkaddimlar.com/r/referatlar/iqtisadiyyat/pdf-4712.pdf>). Bu məsələ baxımından xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi milli iqtisadiyyat üçün çox vacib əhəmiyyətə malikdir. Müasir dövrdə dünya təsərrüfatında baş verən proseslər, reallaşan elmi-texniki inqilab və ölkələr arasında beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi fonunda kapitalın və istehsalın beynəlmilləşməsi mərkəzləşdirilmiş xarici ticarət siyasətinin tənzimlənməsini zəruri edir. Xarici

ticarətin tənzimlənməsi məqsədi ilə dövlət tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi, inzibati, təşkilati və hüquqi tədbirlərin toplusu xarici ticarət siyasəti formalaşdırır. Bütün bu proseslər dövlətlərarası ticarət əlaqələrinin genişlənməsi, beynəlmiləl sahibkarlığın və TMK-ların fəaliyyət miqyasının çox genişlənməsi, xarici ticarət münasibətlərinin rolunun artması son olaraq dövlətlərin qarşılıqlı iqtisadi asılılığının güclənməsində əks olunur. Dünya dövlətlərinin XTS-nin formalaşmasında beynəlxalq bazarlarda rəqabət mübarizəsi, gəlir balanslarının artan bərabərsizliyə də təsir göstərir. Qeyd olunan səbəblər xarici ticarətdə iki siyasətin - proteksionizm və sərbəst fəaliyyəti, başqa sözlə liberalizmin qarşılıqlı təsirini ortaya qoyur. Proteksionizm ölkənin daxili bazarının xarici haqsız rəqabətin zərərli təsirindən müdafiəsinə və bir sıra hallarda xarici bazarın ələ keçirilməsi planlanmış xarici ticarət siyasətidir. Proteksionist tədbirlərin reallaşması ziddiyyətli fikirlərə malikdir. Bir yanaşmada proteksionist siyasət ayrı-ayrı mal və xidmətlərin ölkənin daxili bazarını qoruyaraq yerli istehsalçılara kömək etməyi nəzərdə tutur, bununla da iqtisadiyyatın inkişafına tövhə verir. Digər bir tərəfdən isə, eyni tədbirlərdən istifadə olunmaqla rəqabət qabiliyyəti daha aşağı olan və səmərəsi zəif olan sahələrə yönəlsə ölkə iqtisadiyyatının inkişafını ləngidə və zərər yetirə bilər. Proteksionizmin tamamilə əksinə olaraq isə liberalizm siyasəti gömrük işinin fəaliyyətinə və XIƏ-in inkişafında olan maneələrin zəiflədilməsinə və tədricən yox olmasını nəzərdə tutur. Liberalizm və proteksionizm sadəcə dünya ölkələrinin XİS-nin spesifikasiyasını deyil, eyni zamanda beynəlxalq əmək bölgəsindəki baş verən dəyişikliklərə də reaksiyanı əks etdirir. Xarici ticarət siyasəti daim genişlənən tədbirlər sferasında formalaşdırılır və həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasında gömrük tənzimləməsi – ilk olaraq respublikanın gömrük qanunvericiliyinə, daha sonra isə xarici ticarətin dövlət tənzimləməsinə aid olan digər qanunvericiliklərə, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərinə uyğun olaraq həyata keçirilir. Gömrük tənzimləməsi alətləri içərisində gömrük işinin əsas tərkib hissələri olan gömrük nəzarəti, gömrük rəsmiləşdirilməsi, gömrük prosedurları, gömrük statistikasına və XIƏ ƏN aparılması

vacib əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinin 82.3 maddəsinə görə, respublikanın gömrük ərazisinə gətirilən və buradan aparılan bütün mallar və nəqliyyat vasitələri bir qayda olaraq gömrük nəzarətindən keçməlidir. Gömrük nəzarəti dedikdə isə ölkənin gömrük orqanlarının tərəfindən gömrük işi barəsində Azərbaycan Respublikasının qanunlarına, həmçinin icrasına nəzarət Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarına həvalə edilmiş AR-ın digər qanunvericiliyinə və AR-ın dövlətlərarası öhdəliklərə riayət edilməsinin təmin edilməsi əsas götürülərək həyata keçirilən tədbirlər məcmusu başa düşülür. Gömrük nəzarətinin anlayışından aydın olur ki, gömrük nəzarətinin əsas məqsədi - AR nın Gömrük Məcəlləsi, AR-ın Gömrük Tarifi haqqında qanunu, AR-nın digər dövlət qanunları, normativ sənədləri, habelə AR-ın tərəfdən çıxdığı beynəlxalq ticarətin və daha geniş olaraq xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi üzrə razılaşdırılmış beynəlxalq müqavilələrin norma və qaydalarına əməl olunmasının təmin olunmasıdır. Gömrük nəzarətinin qeyd olunmalı əsas obyektlərinə isə Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən keçirilən nəqliyyat vasitələri və mallar, onlar haqqında məlumat və sənədlər, həmin məhsullara sahib olan fiziki və hüquqi şəxslər, onlar tərəfindən fəaliyyət göstərmə icazəsi olan şəxslər, bəyannaməçi, gömrük brokerləri, gömrük daşıyıcısı və s., qeyd olunanların sənədləri, hazırki vəziyyətin malların gömrükdən keçirilməsi qaydalarına uyğunluğu, mallar və nəqliyyat vasitələri barəsində seçilmiş gömrük prosedurlarına bəyannaməçi tərəfindən əməl olunması aiddir.

AR-nın Gömrük Məcəlləsinə uyğun olaraq ölkənin gömrük ərazisinə gətirilən və həmçinin aparılan bütün mallar və nəqliyyat vasitələri bir qayda olaraq gömrük rəsmiləşdirilməsindən keçməlidirlər (Gömrük məəcəlləsi, Maddə 21. Bakı 2018).

Gömrük Məcəlləsinə uyğun olaraq mal və nəqliyyat vasitələrinin əvvəlcədən qeyd olunmuş gömrük proseduru şəraitində yerləşdirilməsi və həməən prosedurun başa çatdırılması barəsində həyata keçirilən hərəkətlər gömrük rəsmiləşdirilməsi adlana bilər. Mallar və nəqliyyat vasitələri Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən sadəcə gömrük orqanları tərəfindən müəyyənləşdirilmiş yerlərdə və gömrük orqanının iş vaxtında reallaşa bilər. Qeyd olunanlarla bərabər olaraq bəzi

hallarda gömrük sərhəddindən gömrük orqanlarının iş vaxtından kənar zamanlarda və digər yerlərdən də, sadəcə gömrük orqanları ilə razılaşıdırılaraq mallar və nəqliyyat vasitələri keçirilə bilər. Malların gömrük rəsmiləşdirilməsi, malları göndərən və alanın, yaxud da onların struktur bölmələrinin olduğu yerlər üzrə gömrük orqanının fəaliyyət ərazisində, buna görə müəyyən olunmuş yerdə və iş vaxtında aparıla bilər. Gömrük orqanlarından qarşılıqlı razılıq ilə gömrük rəsmiləşdirilməsi digər yerlərdə və orqanının iş vaxtından kənar zamanlarda da aparıla bilər. AR-ın DGK ayrı-ayrı mənşəli mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsinin həyata keçirilməsi AR-ın əvvəlcədən müəyyən olunan gömrük orqanlarına tapşırıla bilər. Misal olaraq, Bakı şəhərində bu sahədə ixtisaslaşmış xüsusi gömrük postunda ölkədəki avtonəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsi həyata keçirilir. Aksiz vergisinə cəlb olunan məhsullarda rəsmiləşdirilmə “Aksiz” gömrük məntəqəsində reallaşır. Mal və nəqliyyat vasitələri haqqında məsul şəxslər və həmçinin onların sahibi olduğu nümayəndələr də gömrük rəsmiləşdirilməsində birbaşa iştirak edə bilərlər. Gömrük orqanı qeyd olunan şəxsləri və onların həmin şəxslərin nümayəndələrini gömrük rəsmiləşdirilməsində iştirakını tələb edə bilər. Belə hallarda, qeyd olunan şəxslər gömrük rəsmiləşdirilməsinin həyata keçirilməsində gömrük orqanının müəyyən olunmuş vəzifəli şəxslərinə yardım etməlidirlər.

Ümumi gömrük sistemi sferasında həyata keçirilən uğurlu islahatlardan ölkədəki bütün vətəndaşlar faydalanır, nəticədə onun həyata keçirilməsi ölkənin bütün iqtisadiyatına və milli gəlirlərinə faydalı təsir göstərir. Beləliklə, dövlət büdcəsi gəlirlərinin artması ilə bərabər bütövlükdə respublikanın gəlirlərinin, eləcə də proqramın həyata keçirilməsində iştirak edəcək strukturların gəlirlərinin artmasında da nəzərə almaq lazımdır. Ölkənin büdcə gəlirlərinin tərkibini və bütövlükdə daxili iqtisadiyyatın bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsini də ilk öncə nəzərə almaq əhəmiyyətlidir. Xarici ticarət fəaliyyətində ixrac rüsumlarının məhdudluğunun ləğv edilməsi və aradan qaldırılması nəticəsində dövlət büdcəsinin bu mənbədən gəlirləri azalmalıdır. İdxal rüsumlarının aşağı salınması həmçinin xarici iqtisadi fəaliyyətdə büdcənin gəlirinin azalması ilə nəticələnəcəkdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, büdcə gəlirlərin azalması digər mənbələr hesabına, misal olaraq isə, ölkənin milli iqtisadiyyatın inkişafına əsaslanan xarici iqtisadi dövriyyənin ümumi həcmələrinin artması hesabına kompensasiya ediləcək və daha yaxşı nəticələr verəcəkdir. İdxal gömrük rüsumlarının azaldılması zamanı isə dövlət məntiqli olaraq proteksionizm və yerli istehsalçıları müdafiə etmək siyasəti aparacaqdır.

1.3.İdxal-ixrac əlaqələrinin genişləndirilməsi və gömrük siyasətinin bu istiqamətdə rolu

Hazırkı şəraitdə respublikada yeni iqtisadi münasibətlərin təkamülü, onun beynəlxalq əmək bölgüsünə və dünya təsərrüfat münasibətləri sisteminə qoşulması, Beynəlxalq Ticarət Təşkilatına üzv olmağa hazırlıq xarici iqtisadi siyasətin liberallaşdırılması şəraitində gömrük sisteminin inkişafı və təkmilləşdirilməsinin proqram məqsədli yanaşma əsasında aparılmasını məqsədə uyğun nümayiş etdirir. Bu baxımdan respublikamızda gömrük sisteminin inkişafı və təkmilləşdirilməsi proqramının yaradılmasına ehtiyac var.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra dünya ölkələri ilə sərbəst idxal-ixrac əməliyyatları aparır və ölkəmizin bu sahədən əlaqələri genişlənir. İdxal-ixrac əməliyyatlarının aparılması gömrük işinin səmərəli təşkil edilməsi ilə sıx bağlıdır. Bu sahədə isə qarşıda duran bir sıra vaxtı çatmış problemlərin həlli qarşıda durur.

Gömrük fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması mexanizminin lazımi səviyyədə işlənməsini təmin etmək üçün bütün çatışmazlıqlar aradan qaldırılmalıdır. Belə ki, ölkədə aparılan gömrük siyasəti gömrük rəsmiləşdirilməsinə sərf edilən müddətin qısaltılması, gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi, gömrük yaradılması, gömrük və gömrük infrastrukturunun inkişaf etdirilməsini daha çox tələb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük rəsmiləşdirilməsi prosedurlarının təkmilləşdirilməsi taktiki tədbirlər arasında əsas məsələlərdən biridir və

məzmununa görə fasiləsiz, daimi fəaliyyətdədir. Bu zaman riskin hansı dərəcədə olmasına və növünə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Strateji tədbirlərə, ilk növbədə Ümumdünya Gömrük Təşkilatının tövsiyələri aid edilir. ÜGT tövsiyələrində resurs potensiallarından səmərəli istifadə, gömrükxanaların rəhbər orqanlarının möhkəmləndirilməsi, idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi, müvafiq sistem və strukturların formalaşdırılması, daha səmərəli gömrük proseduraları və gömrük rejimlərinin tətbiqi məsələlərinə xüsusi fikir verilir. Azərbaycan Respublikasında gömrük sistemini inkişaf etdirmək və müasir tələblərə uyğun vəziyyətə gətirmək üçün ilk növbədə dövlətin kompleks inkişaf proqramı olmalıdır. Bu proqram ardıcıl olaraq mərhələlər üzrə həyata keçirilməlidir.

İdxal-ixrac əlaqələrinin genişləndirilməsi aşağıdakı prinsiplərə əməl olunmaqla reallaşmalıdır:

- Dövlət suverenliyi prinsipi. Bu prinsip aşağıdakıları nəzərdə tutur: - milli iqtisadi maraqlar nəzərə alınmaqla müstəqil xarici iqtisadi siyasət həyata keçirmək; beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sahəsində bağlanmış müqavilə və sazişlərdən irəli gələn öhdəliklərə qeyd-şərtsiz əməl etmək;

- Xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olma sahəsində geniş azadlıq prinsipi;

- Xarici iqtisadi fəaliyyətin subyektlərinin hüquqi bərabərliyi və onlara münasibətdə hər hansısa ayrı-seçkilik olmasına yol verilməməsi prinsipi. Bu prinsip əsas olaraq aşağıdakıları nəzərdə tutur: - xarici iqtisadi fəaliyyətin bütün subyektlərinin hüquqi bərabərliyi; - dövlətin xarici iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin hüquqların məhdudlaşdırmağa və ayrı -seçkilik qoymağa yönəldilmiş hər hansı bir hərəkətə yol verilməməsi və qadağan edilməsi;

- Qanunun aliliyi prinsipi. Bu prinsip əsas olaraq aşağıdakıları nəzərdə tutur: - xarici iqtisadi fəaliyyətin sadəcə dövlətin tənzimləmə siyasəti ilə həyata keçirilməsi; - xarici iqtisadi fəaliyyətin subyektlərinə dövlət qanunlarının müəyyən etdiyindən əlverişsiz şərait formalaşdıran qanunundan, qüvvəli aktlardan və yerli idarəetmə orqanlarının aktlarından istifadə edilməsinə yol verilməməsi və qadağan edilməsi;

- Xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsində iqtisadi vasitə və alətlərə daha çox üstünlük verilməsi prinsipi.

Həlli mühüm əhəmiyyət təşkil edən təşkilati və idarəetmə problemləri içərisində Azərbaycan Respublikasının gömrük sisteminin bu gün üçün və gələcək perspektivdə keyfiyyətə yüksəlişini ələ alan şaxələnmiş, mürəkkəb gömrük mexanizmlərinin yaradılması xüsusi rol oynayır. Bu bir çox amillərlə sıx bağlıdır. Belə amillərin əsasında ölkənin ümumi iqtisadiyyatının inkişafı durur. Sözsüz ki, inkişaf etmiş iqtisadiyyat infrastrukturunu və onun digər tərkib hissələri, habelə xarici iqtisadi əlaqələr və gömrük münasibətləri olmadan ölkənin iqtisadiyyat infrastrukturunu normal fəaliyyət göstərə bilməz.

AR-da aparılan 2016-cı ildə ümumi iqtisadi islahatlar gömrük sistemində də müsbət sayıla biləcək dəyişikliklərə səbəb olub. Gömrük fəaliyyətində həyata keçirilən məhz həmin dövrdəki islahatlar nəticəsində sərhəd buraxılış məntəqələrinin buraxılış qabiliyyətini daha da artırmaq və bu sahədən istifadə edən vətəndaşların rahatlığını təmin etmək məqsədilə mal və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılmasında "Bir pəncərə" prinsipi daha da təkmilləşdirildi. Ticarət və iqtisadi münasibətlərdə idxal-ixrac əməliyyatlarının rəsmiləşdirilməsinin daha da sadələşdirilməsi, ümumi olaraq bütün istiqamətlərdə gömrük işinin dünya standartlarına uyğun aparılması, normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılması, ticarətin daha da sadələşdirilməsi, ölkənin gömrük sərhədindən məhsul dövriyyəsinin sürətləndirilməsi, ölkənin yerli sahibkarlığın inkişafında və biznes mühitinin formalaşmasında, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması gömrük sisteminin rolunun daha da artırılması üçün xeyli sayda məqsədyönlü işlər görülüb (<https://customs.gov.az/az/faydali/innovativ-layiheler/bir-pencere/>).

"Gömrük sistemində islahatların davam etdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" 4 mart 2016-cı il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamına əsaslanaraq, ticarət əməliyyatlarının reallaşmasında şəffaflığın tam təmin olunması, ölkəyə idxal olunan malların gömrük rəsmiləşdirilməsinin daha da asanlaşdırılması, vətəndaş və məmur təmasının minimuma endirilməsi məsələsi, bəyannamələrin gömrük orqanlarında müasir standartlara uyğun elektron formada

qəbulu, gömrük nəzarətinin iqtisadi səmərəliliyinin artırılması məqsədilə gömrük sistemində yeni texnologiya və müasir avadanlıqlardan istifadə etməklə, gömrük işi sahəsində risklərin səmərəli idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi, mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən əlverişli və asan keçirilməsi üçün "Yaşıl dəhliz" və dünya təcrübəsində var olan digər buraxılış sisteminin formalaşdırılması ilə əlaqədar tapşırıqlar icra edilmişdir (<https://customs.gov.az/az/faydali/innovativ-layiheler/green-corridor/>)

Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət əməliyyatlarının sadələşdirilməsi, ixracyönümlü maliyyə imkanlarının artırılması və daxili investisiyaların təşviqinə istiqamətlənmiş daimi islahatlar aparılmaqdadır. Qeyd olunan sahədə atılan çox lazımi addımlardan biri isə şübhəsiz ki, "Azərbaycan iqtisadiyyatının strateji yol xəritələri"-dir. Bu, iqtisadiyyatın inklüzivliyini, rəqabətqabiliyyətliliyini və sosial-iqtisadi rifahını daha da artıracaq, nəticə olaraq isə investisiyaların cəlbi, azad rəqabət üçün mühiti, xarici bazarlara asan çıxış və insan kapitalının inkişafına kömək edəcək planlar toplusudur. Milli iqtisadi inkişaf üzrə Strateji Yol Xəritəsi qısa, orta və uzunmüddətli olmaqla 3 dövrü əhatə edir: 2020-ci ilədək, 2025-ci ilədək və 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün nəzərdə tutulan planlar toplusu (<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>)

Beynəlxalq ticarət əməliyyatları ilə bağlı olaraq gömrük rəsmiləşdirilməsinin daha tez və şəffaf həyata keçirilməsi, sahibkar və məmur münasibətlərinin yeni idarəçilik prinsipləri əsasında inkişafı, o cümlədən risklərin qiymətləndirilməsinin nəticələrinə uyğun olaraq müasir tələblərə cavab verən elektron informasiya bazasının imkanlarından istifadə etməklə, meydana çıxacaq təhlükənin dərəcəsinin əvvəlcədən müəyyən edilməsi, habelə nəzarət formalarının gömrük prosedurları üzrə reallaşmasının daha da optimallaşdırılması məqsədilə 2016-cı il 21 may tarixli 920 nömrəli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə "Malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsi üçün "Yaşıl dəhliz" və digər buraxılış sistemlərindən istifadə Qaydaları" təsdiq olunmuşdur.

Qeyd olunanlarla yanaşı isə, investisiya yatırım edənlərin Azərbaycan Respublikasının Gömrük tarifi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda

və Vergi Məcəlləsində “müəyyən edilmiş güzəştlərdən faydalanması əsas götürülərək “İnvestisiyaların təşviqi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” 2016-cı il 18 yanvar tarixli 745 nömrəli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə “İnvestisiya təşviqi sənədinin verilməsi Qaydası” təsdiq edilmişdir. Qeyd olunan sahədə aparılan islahatlara baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasında ixracyönümlü maliyyə məhsullarının növlərinin sayı məhdud olaraq qalmaqdadır. Azərbaycanda təklif olunan maliyyə məhsullarının ümumi təhlili onu göstərir ki, hazırki dövrdə subyektlər, əsas olaraq, iki növ dəstək formasından faydalana bilirlər. Bu alətlər ixracdan əvvəl və yaxud məhsulun göndərilməsindən sonra təklif olunan kredit mexanizmləri ilə bağlıdır. Digər dünya ölkələrin təcrübələrində istifadə olunan digər ixracın maliyyələşdirilməsi məsələlərinə aşağıdakıları misal göstərmək olar:

- xarici ölkələrdə satış üzrə müəyyən edilən sərəgilərinin keçirilməsi üçün yardımlar və qrantlar – bu zaman daxili ixracatçı şirkətlərə digər ölkələrin satış sərəgilərində iştirak etməyə imkanlar yaradılır;

- qısamüddətli ixrac krediti sığortası – dövlət tərəfindən kommertiya riskləri hesabına yaranmış itkilərin kompensasiyası təmin edilir;

- yerli və beynəlxalq faktoring – bu zaman maliyyə xidmətində debitor borcların idarə olunması və həmə borclar ələ alınaraq maliyyələşmə mexanizmlərini təklif olunur;

- bank və akkreditiv qarantiyalarına oxşar sənədli əməliyyatlar – bu növ əməliyyatlar həmə ixracatçıları, həmə də idxalçıları bir çox risklərdən qoruyan beynəlxalq maliyyə alətləridir.

Vurgulandığı kimi, Azərbaycan Respublikasında müasir dövrdə bankların beynəlxalq idxal-ixrac əməliyyatlarının maliyyələşdirilməsi sahəsində təklif etdikləri maliyyə məhsullarının ad növü çox məhduddur. Bir sıra banklar isə ümumiyyətlə sənədli akkreditiv, ölkələrarası bank qarantiyaları, beynəlxalq faktoring xidmətləri göstərmirlər. Nəticə olaraq isə beynəlxalq ticarət əməliyyatları və ixrac əməliyyatlarının daha effektiv şəkildə həyata keçirilməsi üçün böyük maliyyə çatışmazlığı formalaşır. Ölkədə banklar beynəlxalq ticarətin

maliyyələşdirilməsi sahəsində istifadə edilən xidmətlərin növləri və keyfiyyətinin inkişaf olunmasında, yerli sahibkarların beynəlxalq əməliyyatlardan qazandığı gəlirləri əhəmiyyətli dərəcədə çoxalda bilərlər.

Bütün qeyd olunanlar fonunda iqtisadiyyatın neft gəlirlərindən asılılığın minimuma endirilməsi, kiçik və orta sahibkarlığa arxalanan rəqabətqabiliyyətli daxili istehsal potensialının artırılması sonrakı dövrlərdə də bu sahədə tədbirlərin həyata keçirilməsini vacib edir. Qeyd olunan səbəblərdən investisiya və biznes sektorunun daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində tənzimləmələri davam etdirmək əsas strateji məqsədlərdən biri kimi müəyyən edilmiş və hədəflərə çatmaq üçün dövlət və sahibkar münasibətlərinin daha da inkişaf etdirilməsi, investisiya və biznes mühitinin dəstəklənməsi əsas olaraq prioritet olmalıdır. Qeyd olunan hədəflərə nail olmaq üçün, yerli sahibkarlıq fəaliyyətinə lüzumsuz müdaxilələrin və qanunsuz maneələrin aradan götürülməsi, dövlət tənzimlənməsində sahibkarlığın inzibati qayda və həmçinin gömrük prosedurların təkmilləşdirilməsi, təşviqat mexanizmlərinin geniş tətbiqi və yeni elektron hökumət xidmətlərinin əhatə sahəsinin genişləndirilməsi əsas olaraq qalacaqdır. Kiçik və orta sahibkarlığın ölkədə inkişafı ən qabaqcıl dünya təcrübəsinə uyğun cəlbedici biznes və investisiya mühitinin formalaşdırılmasını, investisiya və biznes mühitinin xarici və yerli investorlar üçün əlverişliliyinin daha da artırılmasını vacib edəcəkdir.

FƏSİL II. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GÖMRÜK SİYASƏTİNİN BÜDCƏ DAXİLOLMALARINA TƏSİRİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ

2.1. Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi gəlirlərinin strukturunda gömrük rüsumlarının dinamikasının qiymətləndirilməsi

Azərbaycan Respublikasının müasir inkişafında ölkənin maliyyə sisteminin əsasını təşkil edən və onun sosial, iqtisadi və siyasi fəaliyyətlərinin reallaşması üçün maddi təminatını yerinə yetirən dövlət büdcəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dövlətin iqtisadi sahədəki apardığı tənzimləmə mexanizmlərinin effektivliyi məhz maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi olan büdcə-vergi siyasətinin hansı dərəcədə tətbiqindən birbaşa aslıdır. İqtisadi inkişafın mənbəsi vasitəsi kimi isə büdcə-vergi siyasətində büdcə gəlirləri məsələsi aparıcı rola malikdir. Səbəb isə, bu gəlir və xərc bölgüsü siyasətinin düzgün istiqamətlənməməsi dövlətin idarəçilik strukturunu istər iqtisadi, istərsə də sosial sahələrdə mühüm problemlərlə üz-üzə qoya bilər.

Dövlət büdcə siyasəti dedikdə, büdcənin gəlir və xərclərinin, habelə büdcə kəsrinin idarə edilməsi ilə ələqədar olaraq dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlər nəzərdə tutulur. Dövlət tərəfindən aparılan büdcə siyasəti AR-ın Konstitusiyası, "Büdcə sistemi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, ayrı-ayrı dövlət tənzimləmə orqanlarının büdcə münasibətləri sahəsində səlahiyyətlərini və funksiyalarını ifadə edə bilən digər qanunvericilik aktları ilə müəyyənləşdirilir. Büdcə siyasətini yalnız büdcə münasibətlərinə aid etmək olmaz. Büdcə siyasəti haqqında ölkədəki hakimiyyət orqanının hər bir büdcə prosesindəki funksiyalarını qanunlar daha dəqiq ifadə edir.

Azərbaycan Respublikasında 2019-cı il dövlət büdcəsinin gəlirləri aşağıdakı mənbələr hesabına formalaşdırılmışdır: gömrük rüsumları, Azərbaycan Respublikasının ərazisinə malların idxalına görə əlavə dəyər vergisi və aksiz (gömrük orqanlarının Naxçıvan Muxtar Respublikasından toplanılanlardan başqa), dövlət mülkünün, özəlləşdirilən dövlət mülkiyyətinin və obyektlərinin sahib olduğu torpaqların icarəyə verilməsindən yığımlar, daha əvvəllər xarici dövlətlərə verilmiş borclar üzrə ödənişlər, səhmlərində dövlətin payına düşən müəssisələrdən

yığılan ödənişlər, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondundan yığımlar, aksiz markalarının satışından əldə edilən yığımlar, sair adda yığımlar, dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş məsrəflərindən təmin olunan büdcənin təşkilatlarının xidmətləri müqabilində ödənen yığımlar, “Avtomobil Yolları” Məqsədli Büdcə Fondunun mənfəətləri bütöv həcmdə. Azərbaycanda şəhərlər və rayonlar üzrə əvvəlcədən müəyyən edilmiş mənfəətlərin, uyğun şəhər və rayonların yerli məsrəflərindən çox olmayan hissəsi yenidən onların daxili mənfəətlərinin formalaşdırılmasına yönəldilir.

Azərbaycanda dövlət büdcə gəlirlərinin strukturu müəyyən xarakterik xüsusiyyətlərə əsasən təsnifləşdirilir. “Azərbaycan Respublikasının 2018-ci il dövlət büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən büdcə gəlirləri 20127000,0 min manat təstiq edilmiş və bunun əlli faizə qədəri vergi-rüsumlar hesabına təmin olunmuşdur. 2019-cu ilin qəbul olunmuş büdcə proqnozu proqramında isə bu rəqəm 22917500,0 min manat qəbul olunmuşdur. Qeyd olunan gəlirlərin büdcəyə toplanmasının təşkilində Azərbaycan Maliyyə Nazirliyi, Dövlət Gömrük Komitəsi və Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi kimi dövlət qurumlarının müstəsna xidmətləri olmuşdur. (http://www.maliyye.gov.az/sites/default/files/Qanun_budce_2018_0.pdf, 2018)

Ümumən qeyd etmək lazımdır ki, dövlət tərəfindən yığılan vergilər büdcə gəlirlərinin mühüm mənbələrindəndir. Bu xarakterik cəhət inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlı dünya ölkələrində daha geniş yayılmışdır. Bu ölkələrdə maliyyə münasibətlərinin yetəri qədər inkişaf etməməsi səbəbindən vətəndaşlardan və müəssisələrdən vergilərin büdcəyə yığılmasını təmin etməyə imkan olmadığına görə, asan yol sayıla biləcək olan yığıla bilən vergilər və rüsumlara daha çox üstünlük verilir. Müstəqillik əldə etdiyimiz ilk illərdə bu göstəricilər büdcədə daha qabarıq görünsə də son illərdə idarəçilik və tənzimləmə siyasətinin inkişafı ilə büdcə gəlirlərinin formalaşması bölgüsü beynəlxalq standartlar əsas götürülməklə reallaşır. Lakin danılmaz faktdır ki, hal hazırda da vergi-rüsumların büdcə daxilolmalarındakı iştirakı əsas faktorlardan hesab edilir.

Büdcə gəlirlərinin təmin olunmasında gömrük sistemi yaxından iştirak edir. Belə ki, məhz bu sahədən büdcə daxilolmalarının əsası hesab olunan ƏDV, gömrük rüsumları və aksizlər toplanılır. Statistik metodlardan istifadə olunmaqla isə son illərdə bu sahənin inkişaf dinamikası yaxından təhlil etmək olar.

Cədvəl 1. 2008-2018-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında Vergilər Nazirliyi və Dövlət Gömrük Komitəsi üzrə dövlət büdcəsinə daxilolmaların dinamikası.

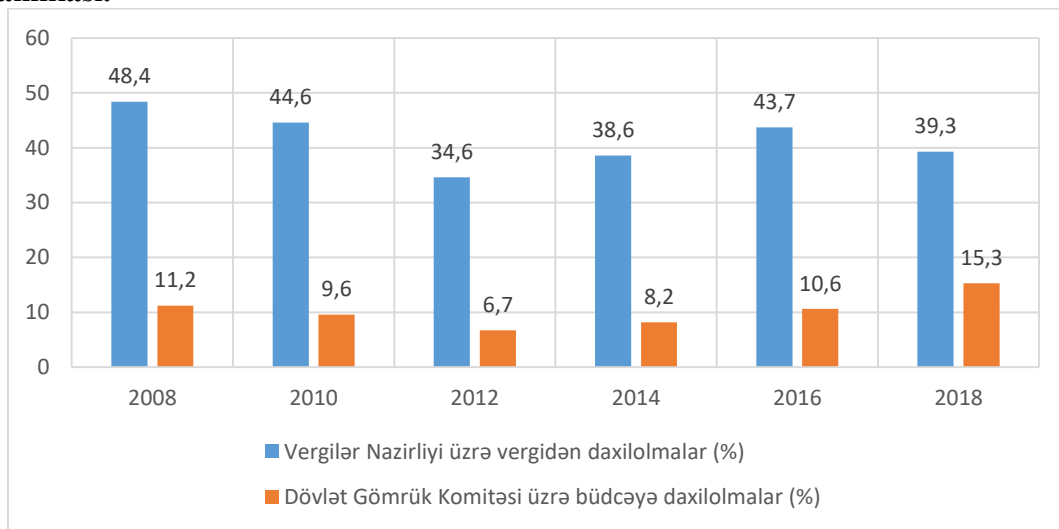
Göstəricilər	2008	2010	2012	2014	2016	2018
Büdcənin gəlirləri (mln. manat)	7 392,0	10 015,0	17 038,0	18 400,0	16 720,0	20 127,0
Vergilər Nazirliyi üzrə vergidən daxilolmalar (mln. manat)	3 580,0	4 470,0	5 911,0	7 113,0	7 015,0	7 907,0
Büdcə gəlirlərində xüsusi çəkisi (%)	48,4	44,6	34,6	38,6	43,7	39,3
Dövlət Gömrük Komitəsi üzrə büdcəyə daxilolmalar (mln. manat)	845,0	1101,0	1119,0	1510,0	2291,0	3430,0
Büdcə gəlirlərində xüsusi çəkisi (%)	11,2	9,6	6,7	8,2	10,6	15,3
Digər büdcə gəlirlərinin büdcə gəlirlərində xüsusi çəkisi (%)	40,4	44,8	58,7	53,2	45,7	45,4

(Mənbə: Vergilər Nazirliyinin və Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.)

Qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycan Respublikasında büdcə gəlirlərinin təmin olunmasında vergilər xüsusi ağırlığa malikdirlər. Bu işdə isə əsas fəaliyyətlər vergi orqanlarının üzərinə düşür. Lakin 2008-2018-ci illərin göstəricilərinin təhlili onu deməyə əsas verir ki, vergi orqanları ilə bərabər gömrük orqanları da əhəmiyyətli rol oynamaqdadırlar (Cədvəl 1). Ümumiyyətlə qeyd etməliyik ki, Azərbaycan müstəqillik əldə etdiyi ildən etibarən həm Vergilər Nazirliyi, həm də Dövlət Gömrük Komitəsi üzrə vergi daxilolmalarının dinamikasında artım davamlı şəkildə müşahidə olunmaqdadır. Cədvəlin məlumatlarından görünür ki, 2008-ci ilə nisbətən 2018-ci ildə Vergilər Nazirliyi üzrə vergi daxilolmalarının həcmi 2,25 dəfə, Dövlət Gömrük Komitəsi üzrə isə 4 dəfə artmışdır. DGK üzrə 2008-2018-ci illərdə orta hesabla hər il 30% artım görülməkdədir.

2008-2018-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikasında Vergilər Nazirliyi və Dövlət Gömrük Komitəsi üzrə dövlət büdcəsinə daxilolmaların həcmnin dinamikası sütunlu diaqram əsasında daha aydın əks edilmişdir (Qrafik 1). Göründüyü kimi dövlətin apardığı islahatlara uyğun olaraq vergilər üzrə ümumi daxilolmaların həcmi artsa da, nisbət etibarilə bu büdcə gəlirlərində sabitliyin dəyişməsinə yol açmamışdır. Səbəb dövlətin seçdiyi büdcə siyasətinin əsasını bir komponentdən asılı olmamaq strategiyası təşkil etməkdədir.

Qrafik 1. 2008-2018-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikasında Vergilər Nazirliyi və Dövlət Gömrük Komitəsi üzrə dövlət büdcəsinə daxilolmaların həcmnin nisbət ilə dinamikası.

(Mənbə: Vergilər Nazirliyinin və Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.)

Ümumi olaraq bu sahədəki inkişaf tendensiyasını izləmək üçün 2008-2018-ci illər üzrə Gömrük orqanlarının rəsmi olaraq verdikəri statistik məlumatların dinamikasını təhlil etmək lazımdır. Dinamikaların təhlili zamanı isə diqqət yetirilməli olan məqamlar isə illər üzrə bu daxilolmaların büdcə gəlirlərinin hansı pay hissəsinə malik olmasıdır. Azərbaycan Respublikasının apardığı büdcə siyasəti yalnız vergi və rüsumlar hesabına deyil eyni zamanda büdcə gəliri fondlarının yaradılması ilə bu sahənin daha mərkəzləşmiş və ədalətli şəraitinə reallaşmasına imkan yaratmaqdan ibarətdir.

Gömrük orqanları tərəfindən büdcə gəlirlərini təmin edilməsində aparıcı rollardan birini də gömrük rüsumları oynayır və malların Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilməsi və bu ərazidən aparılması zamanı

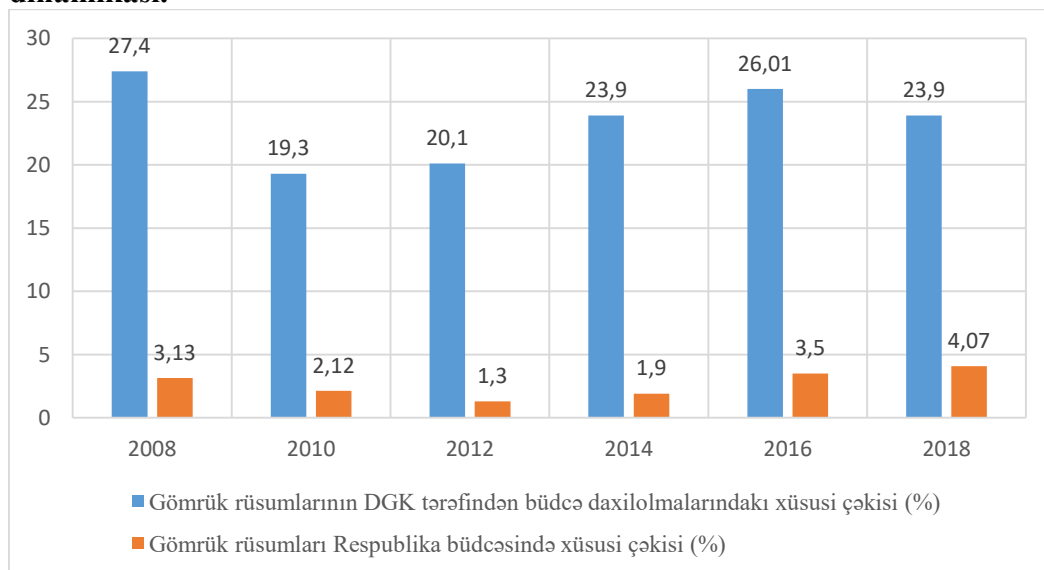
gömrük orqanları tərəfindən alınan gömrük ödənişlərinin bir növü kimi dəyərləndirilir. Bu ödənişlərin hüquqi bazası isə Gömrük Komitəsinin iştirakı ilə yuxarı dövlət orqanları tərəfindən müəyyənləşdirilir. Gömrük rüsumları ölkəmizdə gömrük siyasətinin həyata keçirilməsində əsas vasitələrdən biri kimi çıxış edir.

Cədvəl 2. Gömrük rüsumlarının dövlət büdcə daxilolmalarında həcmnin dinamikası.(mln. manat)

Göstəricilər	2008	2010	2012	2014	2016	2018
Gömrük, vergi və rüsumlarının cəmi (mln. manat)	845,0	1101,0	1119,0	1510,0	2291,0	3430,0
Gömrük rüsumları (mln. manat)	232,0	213,0	225,0	362,0	596,0	821,0
Gömrük rüsumlarının DGK tərəfindən büdcə daxilolmalarındakı xüsusi çəkisi (%)	27.4	19.3	20.1	23.9	26.01	23.9
Gömrük rüsumları dövlət büdcəsində xüsusi çəkisi (%)	3.13	2.12	1.3	1.9	3.5	4.07

(Mənbə: Vergilər Nazirliyinin və Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.)

Qrafik 2.. Gömrük rüsumlarının dövlət büdcə daxilolmalarında həcmnin nisbət ilə dinamikası.

(Mənbə: Vergilər Nazirliyinin və Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.)

Gömrük rüsumlarının büdcədə necə çıxış etdiyini təhlil etmək üçün yuxarıdakı cədvələ diqqət yetirmək lazımdır (Cədvəl 2). Cədvəldən görüldüyü kimi 2008-ci ilə nisbətə 2018-ci ildə 3.5 dəfə artmışdır. Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən büdcə daxilolmalarında nisbəti sabit qalsa da, ümumi büdcə gəlirləri fonunda görmək olar ki, müəyyən dalğalanmalar vardır (Qrafik .2) Bu artım və azalmaların baş verməsi səbəbi kimi müəyyən səbəblər göstərilə bilər. Əsas arqumentlər aşağıdakılardır:

- Dövlət siyasətinə uyğun olaraq aparılan islahatların nəticəsi kimi müəyyən gömrük rüsumlarında güzəştlərin tətbiqi. Bu siyasət mütləq artıma təsiri zəif olsa da son olaraq faiz nisbətində sabitliyin saxlanması ilə nəticələnir.

- Ölkədəki maliyyə məsələləri ilə bağlı olaraq xarici ticarətdə baş verən dalğalanmalar və s.

Azərbaycan Respublikasında dövlət tənzimləmə prinsiplərə uyğun olaraq gömrük tarifi və valyuta tənzimlənməsi haqqında qanunun müddəalarına uyğun olaraq gömrük rüsumlarının tam dəqiq və ədalətli hesablanması, zamanında isə yığılaraq dövlət büdcəsinə köçürülməsi məsələsinin tələbi qoyulmuşdur. Rüsumlar iqtisadi fəaliyyətdəki tənzimləmə funksiyasından başqa büdcə daxilolmalarının da əsası kimi çıxış edir və bu zaman onun bir növ maliyyə funksiyası formalaşır. Son 10 ildə bu sahədə də dövlət tərəfindən mühüm islahatlar aparılmış və rüsumların əhəmiyyəti istər iqtisadi istərsə də maliyyə sahəsində xeyli artırılmışdır.

2.2. Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasətinin müasir vəziyyəti və onun büdcə siyasətinə təsirinin qiymətləndirilməsi

Ölkəmizdə gömrük siyasəti gömrük işinin təşkilini və tənzimləməsinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Bu siyasət bilavastə dövlətin iqtisadi tənzimləməsinin əsas strukturu kimi çıxış etməklə xarici ticarət məsələlərinin özəyini təşkil edir. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasətini qiymətləndirmək gərəkirsə bunun üçün ümumi iqtisadi və sosial strukturun inkişaf qanunauyğunluqlarını gözdən keçirmək lazımdır. Belə ki, ötən əsrin sonlarından

etibarən dövlətin seçdiyi idarəçilik planlarının tərkib hissəsi kimi xarici ticarət fəaliyyəti böyük önəm kəsb edirdi. Səbəb bu sahənin ölkəmiz üçün münbit hesab oluna biləcək dərəcədə perspektiv ehtiyatların və tranzit qovşaqlarına yaxınlıq məsələləri idi. Beləliklə keçən onilliklərdə doğru dövlət tənzimləmə siyasətləri ilə bu sahə ölkəmiz üçün əhəmiyyəti birbaşa iqtisadi inkişaf anlamı ilə paralel olaraq irəlilədi.

Azərbaycan Respublikasının Gömrük sisteminin tənzimlənməsi məqsədyönlü şəkildə fəaliyyət göstərməklə dünya gömrük ailəsinin bir üzvü olub və Ümumdünya Gömrük Təşkilatının ən qabaqcıl iştirakçısı kimi isə özünü bir çox inkişaf layihələrində təsdiq edə bilib.

Hazırkı şəraitdə büdcə gəlirlərinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə gömrük sistemində vergi dərəcələrinin optimallaşdırılmasına böyük ehtiyac vardır. Məlumdur ki, vergi dərəcələrinin aşağı salınması uzunmüddətli dövrdə iqtisadi inkişafı dəstəkləməklə vergi bazasının artmasına və dövlət büdcəsinin gəlirlərində vergi daxilolmalarının artmasına səbəb ola bilər. Amma bu vaxt əsas məsələ iqtisadiyyatın hansı fazada və ya dövəmdə olmasının düzgün müəyyənəşdirilməsi və buna uyğun optimal vergi dərəcələrinin hansı təsirlər göstərəcəyini araşdırılması vacibdir. Düzgün qiymətləndirmə aparılmazsa isə vergi dərəcələrinin azaldılması sahəsində aparılan islahatlar həmçinin uzunmüddətli dövrdə də istənilən effekti verməyə bilər və büdcə daxilolmalarını kəskin şəkildə azalda bilər. Buna görə də, dövlətin vergi yükü optimal səviyyədə saxlanılmalı və gömrük sisteminin liberallaşdırılması sahəsində daha çox siyasət yürüdülməli, vergi dərəcələrinin lazımı səviyyədə aşağı salınması ilə bağlı olaraq qanunvericiliyə müəyyən dəyişikliklərin edilməsinə üstünlük verməlidir. Azərbaycanda vergi siyasətinin bütün xarakterik xüsusiyyətləri üzrə optimallaşdırılması daha effektiv olan iqtisadi tədqiqatlar, habelə empirik araşdırmalar aparmaqla müəyyən edilə bilər.

Büdcə gəlirlərinin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsində vacib istiqamətlərdən biri də vergi normalarının möhkəmləndirilməsindən ibarətdir. Bununla bağlı, ilk olaraq vergi və gömrük orqanlarının təşkilati məsələlərinin

sağlamlaşdırılmasına, vergitutmada ədalətlik və obyektivlik prinsiplərinə ciddi riayət edilməsinə, rüsum və vergi ödəyicilərinin vaxtında və doğru məlumatlandırılmasına böyük ehtiyac vardır. Gömrük və vergi orqanlarında işə qəbulun, digər dövlət orqanlarında reallaşdığı kimi, müsabiqə əsasında keçirilməsi gömrük və vergi strukturunun işinin təkmilləşdirilməsinə səmərəli təsir göstərə bilər. Vergi intizamının artırılması məsələsi gömrük və vergi orqanı əməkdaşlarından, həmçinin vergi ödəyicilərindən birbaşa asılıdır. Başqa sözlə vergi intizamının artırılması sadəcə olaraq vergi ödəyicilərindən asılı bir məsələ deyil, eyni zamanda vergi intizamının gücləndirilməsi ayrı-ayrı verginin növlərini və növlər üzrə aparılan islahatları zəruri edir. Demək olar ki, ƏDV-nin inzibatçılıq sisteminin təkmilləşdirilməsi məsələsində Vergilər Nazirliyi də tədbirlərini daha da mərkəzləşdirməlidir.

Dövlət Gömrük Komitəsi Ümumdünya Gömrük Təşkilatına iyun ayında 1992-ci ildə üzv qəbul olunmuşdur. Eyni vaxtda isə, Dövlət Gömrük Komitəsi ÜGT-nin Maliyyə Komitəsində 1999-cu ildə, ÜGT-nin Siyasi Komissiyasında 2000-ci ildə təmsil olunmuşdur. Qeyd oluna biləcək məsələdir ki, 2016-cı ildə də Dövlət Gömrük Komitəsi ÜGT-nin Siyasi Komissiyasına üzv seçilə bilmişdir.

Ümumdünya Gömrük Təşkilatı Siyasi Komissiyasının 2000-ci ilin dekabr ayında 44-cü sessiyasının Bakı şəhərində təşkil olunması Azərbaycanın Gömrük Xidmətinin az bir müddətdə böyük ölçüdə inkişaf etdiyini və AR-ın beynəlxalq sferada artan nüfuzunu, digər dünya dövlətlərinin gömrük strukturları ilə sıx əməkdaşlığını bir daha göstərdi. Qeyd olunanlardan başqa isə, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Avropa İqtisadi Komissiyası, Demokratiya və İqtisadi İnkişaf naminə Təşkilat (GUAM), Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurası, İNTERPOL, Beynəlxalq Yol İttifaqı və bu kimi bir neçə beynəlxalq və regional təşkilatlarla mövcud əməkdaşlıq da Azərbaycan Gömrük Sisteminin fəaliyyət dairəsinin coğrafiyasının genişliyini təsdiqləyir. Brüssel şəhərində 2013-cü ilin iyununda, Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Baş qərargahında Gömrük Əməkdaşlıq Şurasının 121/122-ci sessiyasında aparılan seçkilərdə Azərbaycan Gömrük Xidməti 2013 və 2014-cü illər üzrə ÜGT sədrinin

ümumi olaraq Avropa ölkələri tərəfindən tamhüquqlu müavini seçilmişdir.
(https://customs.gov.az/ru/faydali/xeberler/1845_/, 2017)

Dövlət Gömrük Komitəsi bir çox beynəlxalq təşkilatların iştirakçı üzvü kimi onların həyata keçirilməsi fəaliyyətində yaxından iştirak edir, həmçinin milli təəssübkeşliklə Azərbaycanın qarşılaşdığı problemləri yüksək kürsülərdən dünya ictimaiyyətin diqqətinə birbaşa olaraq çatdırıa bilər. Ölkəmizin ərazi bütövlüyü problemi Komitə rəhbərliyinin iştirakçısı olduğu bütün beynəlxalq konfrans, seminar və forumlarda, təşkil olunan sərgilərdə gündəmə gətirilir və erməni separatçıları tərəfindən işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərindəki bir digər problemləri - maddi-mədəni sərvətlərin qanunsuz mənimsənilməsi, narkotik vasitələrin dövriyyəsi və istehsalı, həmçinin Avropaya aparılan narkotiklərin emalı üçün xüsusi laboratoriyaların olduğu da faktlarla açıqlanır. Dövlət Gömrük Komitəsinin beynəlxalq tərəfdaşlığın inkişaf etdirilməsi və daha da möhkəmləndirilməsi istiqamətində apardığı məqsədyönlü işlər intensiv xarakter daşıyır. Dövlət Gömrük Komitəsi 25 illik fəaliyyəti dövründə 24 beynəlxalq təşkilat və 77 ölkə arasında qarşılıqlı məqsədlərə hesablanan əməkdaşlıq və yardım, işçilərin ixtisasının artırılması və ümumi gömrük sahəsində qanun pozuntularına qarşı mübarizə ələhinə saziş, müqavilə və anlaşma protokolları imzalanmışdır.

Gömrük siyasətinə istiqamət verə biləcək vacib məsələlərdən biri də sonrakı dövrlər üçün nəzərdə tutulmuş və gələcək inkişafın təmini üçün inkişaf planlarını özündə əks etdirən “Azərbaycan iqtisadiyyatının strateji yol xəritələri”-dir. Qeyd olunancaq planların əsas məqsədi və vəzifələri ölkənin sahib olduğu potensial daxilində inkişafa tövhələr verməkdən ibarətdir. Gömrük məsələləri də bu strateji yol xəritələrində xüsusi yerə sahibdir. Müasir və keçmiş dövrü qiymətləndirmə ilə gömrük və vergi siyasətlərinin aşağıdakı kimi inkişaf planları hazırlanmışdır.
(<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>, 2016)

- 1- Azad ticarət sazişlərinin bağlanması;
- 2- Statistika infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi;

3- Yaxşı idarəetmə və səmərəli ola biləcək stimullar vasitəsilə birbaşa xarici investisiya strategiyalarının həyata keçirilməsi;

4- Ölkədə ərzaq məhsulları ilə təchizat dayanıqlılığı üzrə risklərin qiymətləndirilməsi məqsədilə daimi monitorinqlərin aparılması;

5- ixrac sənədlərinin daha sadə yollarla əldə edilməsinə dəstək verilməsi;

6- Kənd təsərrüfatı məhsullarının yerli istehsalçılara verilən vergi güzəştləri və müəyyən istehsal vasitələrinin idxalı üçün tətbiq edilən gömrük rüsumları siyasətinin səmərəli şəkildə təkmilləşdirilməsinə dair təkliflərin hazırlanması;

7- KOS-ın ixracın təşviqi ilə bağlı olaraq mexanizmlərin müəyyənləşdirilməsi;

8- KOS-ın beynəlxalq ticarət əməliyyatlarının daha da sadələşdirilməsi ilə əlaqədar tədbirlərin təşkili;

9- İntestisiyaların təşviqi məsələsi ilə əlaqədar olaraq güzəştlərdən istifadə mexanizminin formalaşdırılması;

10- Kiçik və orta sahibkarların təlim və tədris ehtiyaclarının müəyyənləşdirilməsi və təlim materiallarının hazırlanması və s.

Yuxarıda qeyd edilən planlar üzrə Dövlət Gömrük Komitəsinin də iştirakı ilə tənzipləmə və idarəetmə qurumları ilə reallaşması nəzərdə tutulmuşdur (<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>, 2016).

Azərbaycan Respublikası region dövlətləri arasında vergi dərəcələrinin rəqabətqabiliyyətliliyi baxımından aşağı mövqeyə malikdir. Belə ki, ümumi olaraq vergi daxilolmalarının dərəcəsi Azərbaycanda 39,8 faiz təşkil etdiyi vəziyyətdə, bu göstərici Gürcüstanda 16,4 faiz, Qazaxıstanda isə 29,2 faizdir. Dünya Bankının məlumatına görə, 2014-cü ildə Azərbaycanda 3450 ABŞ dolları təşkil etmiş idxal xərcləri vardır(1 konteyner üzrə), lakin bu göstərici 1235 ABŞ dolları miqdarında Türkiyədə, Gürcüstanda 1595 ABŞ dolları, 2595 ABŞ dolları həcmində isə Rusiyada olmuşdur. 2015-ci il Dünya İqtisadi Forumunun hesabatına görə isə, Azərbaycan “Gömrük prosedurlarının biznes üzərində yükü” indeksi baxımından dünyada 144 ölkə arasında 122-ci yeri tuta bilmişdir. Fiskal siyasətin inkişaf etdirilməsi istiqamətləri üzrə və dövlət investisiyalarının tənziplənməsinin

keyfiyyət göstəricilərinə əsaslanaraq Azərbaycanın gömrük sistemində ticarət tərəfdaşları ilə müqayisədə bir sıra çağırışlar mövcuddur (<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>)

Ümumdünya Gömrük Təşkilatının həm Regional Tədris Mərkəzi, həm Regional Kinoloji Mərkəzinin, həm də Potensialın Gücləndirilməsi üzrə Avropa Regional Ofisinin mövcud olduğu yeganə dövlət kimi Azərbaycan Respublikası fərqləndirilə bilər. Digər tərəfdən, Azərbaycanda Ümumdünya Gömrük Universitetləri Şəbəkəsinin dünyada yeganə regional ofisi də yerləşir və bu məsələ ölkəmizə, eləcə də onun gömrük sistemində olan etimadın bir nümunəsidir.

Hal hazırda Dövlət Gömrük Komitəsinin fəaliyyətində ən müasir tələblərə cavab verən informasiya texnologiyaları tətbiq olunur. Gömrük Komitəsinin Aparatını, strukturunu tərkibində olan bütün gömrük orqanlarını və qurumları birləşdirən gömrük xidmətinin vahid şəbəkəsi hələ 2006-cı ildə istismara verilmişdir. İndiki dövrdə isə bu şəbəkə optik rabitə kanalları üzərindən fəaliyyət göstərir. Əlaqənin kəsilməzliyini təmin etmək məqsədilə şəbəkənin digər rabitə kanalları ilə təmin olunması sahəsində işlər davam uğurla davam etdirilir.

"Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılmasında "bir pəncərə" prinsipinin tətbiqi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 11 noyabr tarixli 12 sayılı fərmanından irəli gələrək 2009-cu ildə gömrük gömrük sistemində xidmətlərin vahid avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminin (VAİS) birinci sınaq mərhələsi olan gömrük sərhədinin buraxılış məntəqələrindən malvə nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılması məsələsi və onun təyinatının gömrük orqanlarına çatdırılması üçün müasir elektron nəzarət sistemi işlənilib hazırlanmış və bu sistemin ölkənin bütün gömrük strukturlarında sənaye istismarı təmin edilmişdir. "Gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarətinin avtomatlaşdırılması sistemi"nin (GRNAS) 2008-ci ildə sınaq versiyası, 2010-cu ildə isə GMO (Gömrük Mədxal Orderi) və GRNAS proqram təminatlarının standartlara cavab verən yeni versiyası istifadəyə verilib. GRNAS və GMO sistemləri 2011-ci ildə təkmilləşdirilib və onlardan effektiv istifadə üçün VAİS-ə inteqrasiyası təmin

edilib. Nəticədə sərhədi keçən hər hansı bir mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük nəzarətinin və gömrük rəsmiləşdirilməsi vahid system şəklində reallaşdırılması mümkün olmuşdur. Azərbaycanın gömrük sistemində 2011-ci ildə istifadəsinə başlanan gömrük nəzarətinin və rəsmiləşdirilməsi avtomatlaşdırılmış sisteminin “Web-texnologiyalar” -a əsaslanan yeni mal və nəqliyyat vasitələrini məsafədən (həmçinin internet üzərindən) bəyan etməyə şərait yaratmışdır. VAİS-in gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarət altsistemi (VAİS-GB) elektron texnologiya əsasında 2016-cı ildə yenidən işlənilib hazırlandı, informasiya mübadiləsinin, müasir texnoloji proseslərin və gömrük ödənişlərinin kağızsız və elektron texnologiyaya əsaslanan proqramın həyata keçirilməsi uğurla təmin edildi. (<https://customs.gov.az/az/xeberler/>)

Gömrük sərhədində və Azərbaycan daxilində malların və nəqliyyat vasitələrinin hərəkətinin GPS texnologiyası vasitəsilə elektron qaydada izlənilməsi, gömrük qaydalarının pozulması və qaçaqmalçılıq hallarının qarşısının alınması üçün 2011-ci ildə “Hədəf Mərkəzi” yaradılıb. Mərkəzdə kameralarla bütün sərhəd-keçid məntəqələrinin daimi olaraq fasiləsiz müşahidəsi aparılır. Gömrük sərhədindən daha rahat keçidin reallaşdırılması məqsədilə 2016-cı ildə şəxslər tərəfindən gömrük sərhədindən keçirəcək nəqliyyat vasitələri barəsində ilkin məlumatların sadə olaraq mobil telefon vasitəsilə VAİS-ə ötürülməsi proqramı hazırlanaraq müvəfəqiyyətlə istifadəyə verilib. Şəffaflığın və ədalətin təmin olunması məsələsində və korrupsiya hallarına yol verilməməsi ələ alınaraq gömrük orqanlarında ödənişlərinin poçt vasitəsilə reallaşdırılmasını təmin edən altsistem istifadəyə verilmiş, müəyyən edilən poçt şöbələr ilə məlumat mübadiləsi təmin edilmişdir. Vahid təşkil olunmuş şəbəkədə yarana biləcək problemlərin səbəbindən dayanma hallarının və informasiya itkisinin qarşısının alınması məqsədilə bütün sərhəd-buraxılış məntəqələrində "VAİS-oflayn" altsistemi işlənilib və tətbiq edilib. (<https://customs.gov.az/az/xeberler/>)

2.3.Gömrük siyasətinin büdcə daxilolmalarına təsirinin artırılmasında dünya təcrübəsinin öyrənilməsi

Gömrük siyasətinin büdcə daxilolmalarına təsirinin artırılmasının dünya təcrübəsinin öyrənilməsi vacib məqamlardan hesab olunur. Beləki daha inkişaf etmiş idarəçilik və tənzimləmə mexanizmlərinə malik olan ölkələrin təcrübələrinin iqtisadi-sosial maraqlar təmin edilməklə tətbiqi ilə inkişafa nail olmaq mümkündür. Qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etmiş ölkələrdə gömrük ödənişlərinin büdcə daxilolmalarında payı nisbi olaraq azaldılmağa cəhd göstərilirsə də mütləq kəmiyyətin artırılması məqamı dəstəklənir. Səbəb dövlətin daha stabil və dayanıqlı, habelə xarici amillərə çox arxalanmayan büdcə fondları vasitəsilə gəlirlərin formalaşdırmaq istəmələridir. Azərbaycan Respublikasında da bu təcrübənin tətbiq olunması üçün mühüm gömrük və büdcə islahatları həyata keçirilmişdir. Son onillikdə isə bu faiz nisabətinin 10-25 faiz aralığında sabit saxlamaqla proqnozlaşdırılmış həddə ödənişlərin daxilolunmasına nail olunmuşdur. Digər tərəfdən isə gömrük ödənişləri vasitəsilə büdcə daxilolmalarının mütləq çəkisinin artırılması sahəsində irəliləyişlər görülməkdədir.

Nəhayət, aparılacaq araşdırmanın əsas məqsədlərindən olan gömrük siyasətinin büdcə daxilolmalarına təsirinin artırılması məsələsində dünya təcrübəsi geniş tədqiq olunmuşdur. Beləki bu təcrübə gömrük və büdcə siyasətlərinin qarşılıqlı fəaliyyətinə əsaslanan digər ölkələrdə həyata keçirilən mexanizmlərin Azərbaycan üçün tətbiq oluna bilmə potensialı araşdırılmış və müqaisə metodlarından istifadə olunmaqla ölkəmizlə xarici təcrübə arasında fərqlər araşdırılmışdır.

Bu sahədə də dünya təcrübəsinin öyrənilməsi zamanı ölkələrin xarakterik iqtisadi və sosial tənzimləmə mexanizmlərindən – tənzimləmələrindən meydana gələn modellərin müxtəlifliyini görmək mümkündür. Ümumi olaraq ölkələri büdcə gəlirlərinin formalaşdırılması siyasətləri münasibətlərinə uyğun olaraq aşağıdakı əlamətlərə görə qruplaşdırmaq olar:

- Büdcə daxilolmalarının böyük bir hissəsinin vergi və rüsumlar vasitəsilə formalaşdırılan və büdcənin əsas strukturunu təşkil edən ölkə qrupları. Belə

ölkələrin tənzimləmə siyasətlərində yığımlar başlıca rol oynayır və birbaşa aslı vəziyyətdə olurlar. Təsərrüfat sahələrinin təkmilləşməsi görülən belə ölkələrdə xarici ticarət siyasətində isə müəyyən çatışmazlıqlar görülməkdədir. Belə ölkə qruplarına aşağı inkişaf səviyyəsinə malik olan ölkələr aid edilir.

- Büdcə gəlirlərində vergi daxilolmaları yüksək kəmiyyət göstəricilərinə malik olsalar da, büdcənin əsas maliyyələşmə hissəsi kimi fondların çıxış etdiyi ölkələr.Yüksək maliyyə strukturuna malik olan ölkə qruplarının aid olduğu bu kateqoriyada vergi və rüsumlar daha çox daxili bazarın qorunması və iqtisadi təhlükəsizlik məsələlərində geniş çıxış edirlər. Belə ölkələrə İEÖ qrupunu aid etmək olar.

- Büdcə gəlirlərində idxal gömrük rüsumlarından daxilolmalar mühüm rol oynamaqla yanaşı bu sahədən aslılığın azaldılması yönündə fəaliyyət göstərən ölkə qrupları. Əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrin aid olduğu bu kateqoriyada ölkələr büdcə fondlarının rolunun artırılması ilə büdcədə yığımlardan birbaşa aslılığın ləğvi yönündə siyasət yürüdürlər.

Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın iştirakçıları olan ayrı-ayrı ölkələr üçün müsbət nəticələrin əldə olunması şübhəsizdir. İnteqrasiya münasibətlərinin formalaşdırılması dövlətlərin öz daxili iqtisadi potensialını xeyli gücləndirir, mal dövriyyəsinin genişlənməsinə, istehsal əlaqələrinin genişlənməsinə səbəb olur. Qeyd olunanlardan başqa isə, dünya dövlətlərinin qarşılıqlı iqtisadi razılaşmaları inteqrasiya iştirakçıları kimi öz ölkələrində yerləşən firmalar üçün dah əlverişli şərait formalaşdırır. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin təkmilləşdirilməsində əsas məqsəd ölkə üçün xas olan coğrafi amillərin üstünlüklərindən istifadə olunması, habelə, daha əlverişli xarici siyasət sferasının yaradılması, ticarət münasibətlərinin doğru həyata keçirilməsi, daxili iqtisadiyyatın infrastruktur cəhətdən yenidən formalaşdırılmasına kömək edilməsi, gömrük tarif məsələlərində birgə tənzimlənmə, milli iqtisadiyyatın inkişafı və KOS inkişafına nail olmağa kömək edilməsindən ibarətdir.

Vurğulanmalıdır ki, inteqrasiya zamanı iştirak edən ölkələrin müasir bazar iqtisadiyyatı səviyyəsinin uyğunluğu, onların öhdəliyində olan problemlərin

ümumiliyi, coğrafi yaxınlığı məsələsi, bazar münasibətlərində islahatların sürətləndirilməsi zəruriliyi və digər məsələlər olduqca vacibdir. İnteqrasiya qrupları bazarın ümumi səmərəliliyindən istifadə etmək, iqtisadi inkişaf üçün daha əlverişli xarici mühitin yaradılması, iqtisadi məsələlər üzrə dövlətlərarası razılaşma mövqelərinin möhkəmləndirilməsi, beynəlxalq bazar islahatları təcrübəsinin mübadiləsi, kənd təsərrüfatına, milli iqtisadiyyata kömək edilməsi və s. üstünlüklərə malikdir. Belə ki, müasir dövrdə dünya dövlətləri qarşılıqlı yaxınlaşma məqsədilə ilkin addımlar atırlar və onlar arasında preferensial ticarət müqavilələri imzalanır. Bu müqavilələr ayrı-ayrı dövlətlər arasında qarşılıqlı əsasda, bəzən isə müvafiq inteqrasiya qruplarında iştirakçı olan ayrı-ayrı ölkələrlə daha əlverişli rejim əldə etmək üçün üstünlüklər verirlər.

Nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə xarici iqtisadi fəaliyyətdə iştirak edən bütün ölkələr eyni siyasəti izləməkdədirlər və siyasətin əsasını büdcənin formalaşmasının ölkənin beynəlxalq ticarət əlaqələrində müsbət gəlirli inkişaf etdirilməsilə büdcə fondlarının yaradılmasına nail olmaq və maliyələşmənin bu struktur vasitəsilə reallaşmasının təmin edilməsidir. Qeyd olunanlar gömrük sahəsində olan vergi və rüsumlar üçün də keçərlidir (A.Ş. Şəkəraliyev, Z. A.Şəkəraliyeva, 2015).

Gömrük siyasətinin büdcə daxilolmalarına təsirinin artırılmasında dünya təcrübəsinə tədqiq etmək üçün ayrı-ayrı ölkələrdə bu məsələyə necə yanaşma göstərdikləri öyrənilməlidir. Bu baxımdan aşağıdakı ölkə və ölkə qrupları təmsalında beynəlxalq təcrübəyə nəzər yetirək:

Avropa Birliyi. AB ilkin vaxtlardan etibarən ticarət münasibətləri üzərində qurulmuş təşkilat olaraq bilinir. Sonradan bu ittifaq öz sərhədlərini daha da genişləndirərək hal hazırki geniş münasibətlər müstəvisində iqtisadi-sosial məsələlərin tənziqlənməsində fəaliyyət göstərməyə davam etmişdir. AB-in gömrük məsələlərini xüsusi idarəetmə siyasətindən istifadə etməklə reallaşdırmaqdadır. Bu siyasətə qısa olaraq aşağıdakı kimi qeyd edə bilərik:

- AB sərhədləri daxilində sərbəst (liberal) xarici ticarət münasibətləri hökm sürür. Ticarətin bu imkanlarla həyata keçməsi ölkələrə öz aralarında geniş

imtiyazlar tanıyır. Belə ki, bu güzəştlərə gömrük rüsumlarının minimum həddinin müəyyən edilməsi və bir sıra hallarda tətbiq edilməməsi, gömrük tariflərinin aradan qaldırılması, ölkələrin daxili bazar iştirakçılarına sərbəst fəaliyyətini stimullaşdırmağa imkan verir.

- AB ölkələrinin daxili bazarın satıcılarını və ölkənin fiskal siyasətindən irəli gələn məsələlər ələ alınaraq qeyri-ittifaq ölkələrinə gömrük rüsumları və tariflərində xüsusi olaraq “üçüncü ölkə siyasəti” tətbiq olunur. Bu siyasət ittifaqda olmayan ölkələrin AB bazarlarına girmək üçün müəyyən ödənişlər tətbiqini nəzərdə tutur. Lakin ABŞ və Çin kimi satıcıların Avropa kimi geniş alıcı kütləsinə sahib olan bazarlarda təklif qismində iştirakına olan marağı bu siyasətin effektivliyini artırır. Belə ki, gömrük sahəsindən büdcəyə daxilolmalar məhz belə xarici satıcılar hesabına təmin olunur.

- Mərkəzləşdirilmiş fiskal-maliyyə strukturu ilə büdcə gəlirlərinin vergilərdən asılılığının minimallaşdırılması. Hal hazırda AB ölkələrində ticarət fəaliyyəti nəticəsində əldə olunan vergilər və rüsumlar büdcənin 2-3% hissəsini aşmır.

AB modelinin Azərbaycan Respublikasında tətbiqi məsələsi 21-ci əsrin ilk illərindən müsbət qarşılanan təcrübə olmuşdur. Həmin bu sahə üzrə işlər aparılmış, dövlət büdcə gəlirlərinin əsasını təşkil etmək üçün “Dövlət Neft Fondu” yaradılmışdır. Əsas məqsəd büdcə gəlirlərində ümumi vergi və gömrük rüsumları üzərindən yükün azaldılması məsələsi idi. Müsair dövrdə də bu sahədə islahatlar həyata keçirilməkdədir.

Təbii ehtiyatlarla zəngin olan ölkələrdə tətbiq olunan büdcə siyasəti modeli. Bu ölkələrə misal olaraq Hollandiya, Norveç, CAR və bu kimi digər inkişaf xüsusiyyətləri ilə fərqlənən ölkələri misal göstərmək olar. Bu modelin əsas məqsədi aşağıdakı bəndlərdə göstərilmişdir.

- İlk olaraq ölkə büdcəsinin və ÜDM böyük hissəsi təbii sərvətlər hesabına təmin olunması məsələsi araşdırılır. Əgər belə bir situasiya varsa, dövlət bu təbii ehtiyatlardan asılılığı minimuma endirmə məsələsi üzrə planlar hazırlayır. Planın hazırlanması irəli görüşlü məsələləri ələ alaraq hazırlanmalıdır. Bu modeldə büdcənin gəlir fondu məhz təbii sərvətlərdən gələn gəlirlər əsasında

formalaşdırılır. Azərbaycan Respublikasında tətbiq olunan büdcə gəlir fondunu məhz bu model təşkil edir.

- Təbii sərvətlərdən əldə olunan gəlirlərlə formalaşdırılan bu fondlar sadəcə büdcənin cari gəlirləri qismində iştirak etmir. Sonrakı illər üçün nəzərdə tutulan dövlət sosial təminat məsələlərinin böyük bir qismi də bu fondlar hesabına maliyyələşdirilir.

- Bu tip ölkələrdə vergi siyasəti də müəyyən prinsiplər əsasında reallaşdırılır. Bu prinsip ümumi vergilərin həcmində real artım çox olsa da, büdcədə faiz nisbəti sabit saxlanılmağa səy göstərilir.

Dünya təcrübəsində gömrük rüsumları və tarifləri gömrük siyasətinin əsas alətlərindən hesab olunub bir sıra funksiyalara malikdirlər. Büdcə siyasətində bu ödənişlər maliyyə sahəsinin təmini qismində iştirak etdiyindən fiskal funksiya həyata keçirirlər. Bu zaman gömrük rüsumları və tariflər büdcədaxilolmaları tərəfdən iştirakçı olurlar və əsas məqsəd büdcənin gəlirlərinin artırılması yönündən çıxış etməkləri olur. Məhz müasir büdcə-vergi müanasibətlərində isə ölkələrin ortaya qoyduqları əsas model vergilərin digər funksiyalarının bürüzə verilməsi olur. Belə ki, beynəlxalq təcrübədə hal hazırda gömrük rüsumları hər nə qədər liberal çərçivədən kənarlaşsa da proteksionist (qoruyucu) funksiya kimi çıxışını daha məqsədə uyğun görürlər. Bu funksiya zamanı rüsumlar daxili bazarın xarici mənfi təsirlərə qarşı qorunmasını həyata keçirməklə yanaşı maliyyə sahəsinə də dolay yolla olsa da geniş imkanlar yaradırlar.

Müasir dövrdə Azərbaycanda da bu siyasətdən istifadə olunmaqdadır. İlk əvvəllərdə büdcənin həddən artıq kəsirlərinin olması dövlətin vergi sahəsindəki siyasətini daha qatı olmağa məcbur edir və bu daxilolmalarla büdcə doldurulurdu. Lakin 21-ci əsrin ilk illərindən başlayaraq ölkəmizdə də xarici təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqi yönündə islahatlar işlənib hazırlandı. Bütün aparılan tənzimləmələrlə geridə qoyduğumuz illər üzrə təhlil apararsaq aşağıdakı fikirləri söyləmək olar:

- İlk olaraq bu siyasətin tətbiqi üçün hüquqi baza işlənib hazırlandı. Bunun üçün aparıcı icra və tənzimləmə orqanlarının yeni siyasətə uyğun olaraq qanunları

yeniləndi. Hüquqi bazasının təşkilində əsas rollardan birini isə ölkəmizin tərəfdaş çıxdığı xarici konversiyalar tuturdu.

- Müstəqilliyin ilk illərində vergi və rüsumların büdcədə payı $3/4$ nisbətində idisə, planlaşdırma ilə bu nisbət əvvəlcə 50% daha sonralar isə bu nisbətdən də aşağı hədd olaraq qəbul edildi.

- Bu sahədəki əsas addım isə büdcənin gəlirlərinin əsasını təşkil edəcək fonda ehtiyac duyulurdu. Bu məqsədlə 2004-cü il 10 may tarixində "Heydər Əliyev Fondu" yaradıldı. Hal hazırda büdcədaxilolmalarının 50%-ə qədəri məhz bu fond tərəfindən maliyyələşir.

Gömrük sahəsində aparılan islahatlar da bu işlərə təkan verdi. Əsas məqsəd büdcədaxilolmalarının artırılması olaraq qalsa da beynəlxalq təcrübəyə dayanaraq artıq daha müstəqil olaraq fəaliyyət göstərməyə başladı. Bu müstəqillik özünü əsas olaraq vergi rüsumların gömrük sahəsində ilkin şərt olaraq büdcənin doldurulması deyil, daha effektiv xarici ticarət siyasətinin aparılmasına yardımı olmaqdan ibarət oldu.

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət siyasətində idxaləvəzləyicinin strateji baxımından inkişafında gömrük sahəsindəki maneələrin aradan qaldırılması başlıca rol oynamalıdır. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsində tariflərin daha düzgün müəyyənləşdirilməsi çox əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd olunanlar baxımından Azərbaycan dövləti mal dəyərinin, mal dəyərinin yerdəyişməsinin və gömrük sərhədinə qədər aparılmasının gömrük qiymətləndirilməsi üzrə müasir dünya təcrübəsinin müsbət nailiyyətlərini nəzərə almalı, digər dünya dövlətlərinin istifadə və qəbul etdiyi gömrük qiymətləndirilməsi metodlarını yaxından tədqiq etməlidir.

FƏSİL 3. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GÖMRÜK SİYASƏTİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Azərbaycan Respublikasının gömrük sisteminin inkişaf perspektivləri və onun səmərəliliyi

Hazırkı şəraitdə Azərbaycan Respublikasında yeni iqtisadi münasibətlərin inkişafı, dünya təsərrüfat əlaqələri sisteminə və onun beynəlxalq əmək bölgüsünə inteqrasiyası, beynəlxalq ticarət təşkilatlarına üzv olmağa hazırlıq və xarici iqtisadi münasibətlərin liberallaşdırılması fonunda gömrük sisteminin inkişafı və müasir proqram-məqsədli yanaşma əsasında reallaşması məqsədə daha uyğundur. Bu üzdən Azərbaycan Respublikasında gömrük sisteminin təkmilləşdirilməsinə və inkişafı etdirilməsinə milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması tərəfindən böyük ehtiyac var. AR-ın milli xüsusiyyətləri, MDB ölkələri ilə ticarət əlaqələrinin genişlənməsi, gömrük sisteminin səmərəliliyinə zəmanət verə biləcək metodlar və prinsip əsasında təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Vurğulamaq lazımdır ki, beynəlxalq təcrübədə heç bir ölkə, habelə çox inkişaf etmiş ölkə yeni adlı müasir malı səmərəli istehsal edə bilmir. Lakin, ayrı-ayrı ölkələr və ölkələr qrupu bəzən elə nomenklaturalı məhsullar istehsal edirlər ki, onlar bu sahədə daha əlverişli şəraitə malik olurlar. Bunun əsasında dünya ölkələrinin kooperasiyası və ixtisaslaşması formalaşır. Bu vaxt ölkələr bu və ya digər məhsulu elə həcm aralığında istehsal edirlər ki, məhsul ölkə daxili bazarın tələbatını tam ödəsin və daha sonra ixrac əməliyyatları ilə xarici bazara çıxarılır. Bunun əsasında isə əmtəə mübadiləsi formalaşır və inkişaf edir, ümumdünya vahid təsərrüfat yaranır.

Bu baxımdan qeyd etmək olar ki, beynəlxalq ticarət bir tərəfdən onda iştirakçı olan ölkənin daxili iqtisadiyyatının səmərəliliyini artırır, digər tərəfdən isə beynəlxalq əmək bölgüsünü şərtləndirir.

Azərbaycan Respublikası hal hazırda dünyada 150-dən çox ölkə ilə beynəlxalq ticarət əlaqələri aparmaqdadır. Beynəlxalq ticarətin iqtisadi əsasları ilə

müxtəlif ada malik malların istehsalı üzrə ixtisaslaşır və bir ölkədə digər ölkə malına ehtiyac yaranır.

Azərbaycan Respublikası DGK gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq, respublikanın digər dövlətlərlə iqtisadi inteqrasiyasına tövhə vermək məqsədi ilə, beynəlxalq razılaşdırılmış hüquq normaları daxilində sövdələşmələrin və qərarların hazırlanmasında iştirak edir.

Ölkəmizin ÜTT-yə daxil olması məsələsi beynəlxalq təsərrüfat əlaqələrinə inteqrasiya olmağın bir mərhələsidir. Ümumdünya Gömrük Təşkilatına daxil olmaqla Azərbaycan Respublikası malik olduğu iqtisadiyyatının müqayisəli üstünlüklərini reallaşdırma bilmək imkanı əldə edəcək, ticarət şəraitini yaxşılaşdıracaq, satış bazarlarını stabilləşdirəcək, ixracın həcmi artıracaq və nəticədə daha da rəngarəng edəcək, ticarət coğrafiyasını genişləndirəcək, məhsul keyfiyyətinin artırılmasının stimullaşdırılması baxımından daha əlverişli şərait əldə edəcəkdir. Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyünün bir çox müsbət cəhətləri vardır: (www.cesd.az/wto.pdf, 2010)

- Azərbaycan Ümumdünya Gömrük Təşkilatına üzv olmaqla nəinki dünya ticarətində daha geniş şəkildə iştirak etmək imkanı qazanacaq, həmçinin milli maraqlarımızı nəzərə almaqla onun inkişafında iştirak edəcək;

- ixracatçı və idxalatçılarımız müxtəlif sazişlərə əsaslanaraq (QATS, TRIPS, QATT və s.) mərkəzləşdirilmiş hüquqi və iqtisadi məkandan istifadə etmək imkanı olacaq, habelə digər dünya ölkələri ilə ticarətdə beynəlxalq hüquqi məsələlər üzrə müdafiə ilə təmin olunacaqlar. Bir sözlə Azərbaycan digər dövlətlərin yersiz ayrışdırılma tədbirlərindən hüquqi cəhətdən qorunmaq imkanı əldə edəcək;

- digər dünya ölkələri ilə ticarətdə qeyri-tarif və tarif maneələrinin Azərbaycan ixracına mənfi təsiri çox sürətdə azalacaqdır. Azərbaycan beynəlxalq işgüzar əməkdaşlığın digər formalarına və beynəlxalq istehsal kooperasiyasına qoşulması üçün əlverişli zəmin yaranacaq, birgə təşkil olunan müəssisələrin yaradılmasında intellektual mülkiyyətin mübadiləsi üçün geniş əməkdaşlıq imkanları olacaqdır;

- bu sahədə mövcud ola biləcək ziddiyyətlərin və mübahisələrin həlli üçün hüquqi əsas yaranacaq, Azərbaycan istehsalçılarının sağlam beynəlxalq rəqabətə qoşulması onlar üçün mühüm rol oynayacaqdır.

Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan Ümumdünya Gömrük Təşkilatına daxil olarkən bəzi üstünlüklər əldə etdiyi kimi, bəzilərindən də imtina etməlidir. Azərbaycan təşkilata daxil olacağı halda, ortaya bir sıra problemlər çıxacaqdır:

- Ümumdünya Gömrük Təşkilatına daxil olarkən Azərbaycan qeyri-tarif metodlarından xarici ticarətin tənzimlənməsi prosesində imtina etməli olacaqdır (Ümumdünya Gömrük Təşkilatının standartlarının icazə verdiyi sektorlar istisna olmaqla) ki, bu da daxili bazarın qorunmasında çətinlik yarada bilər;

- xarici ticarət zamanı qeyri-tarif vasitələrindən imtina etməklə birlikdə, Azərbaycan idxal tariflərinin normasını da aşağı salmağa məcbur qalacaqdır. Bu isə xüsusi ilə böyük olmayan iqtisadiyyatlar üçün çətin bir prosesdir. Qeyd edək ki, Azərbaycanda istehsalın əksər sahələrinin rəqabət qabiliyyətlilik səviyyəsi xeyli aşağıdır, bu zaman isə xarici istehsalçıların təsirinin kəskin güclənməsi milli istehsalın bir sıra sahələrinin tənəzzülünə gətirib çıxara bilər;

- Ümumdünya Gömrük Təşkilatına daxil olarkən Azərbaycanda həmçinin fiskal problem də üzə çıxma bilər. Belə ki, idxal rüsumlarının olmaması, vergi yığımları ilə vəziyyətin istənilən səviyyədə olması şəraitində gömrük ödənişlərinin aşağı düşməsinin kompensasiya etmək xeyli çətinlik yaradacaqdır;

- digər bir problem Azərbaycanda istehsalçıların dövlət tərəfindən dəstəklənməsi ilə bağlıdır. ÜTT bu məsələdə kənd təsərrüfatı üzrə daha çox mülayimlik göstərsə də, ümumən göstərilənlərin bu və ya digər formada həyata keçirilməsi Ümumdünya Gömrük Təşkilatına görə digər üzv ölkələrə haqsızlıqdır ki, bu onun prinsiplərinə birbaşa zidd bir məsələdir;

- digər bir problem isə Azərbaycanda milli qanunvericiliyin ÜTT-nin qaydalarına və normalarına uyğunlaşdırılmasıdır. Bu vergi, XİF, gömrük, büdcə və s. ilə sıx bağlı olan qanunvericilik aktlarına təsir edəcək və onlarda əsaslı dəyişikliklərin edilməsini tələb edəcəkdir.

Bütün bu deyilənlər onu göstərir ki, dövlət ÜTT-yə üzv olmaq üçün danışıqlara ciddi hazırlaşmalı və dəqiq strategiya hazırlanmalıdır.

ÜTT-yə üzv olmağa hazırlıq şəraitində xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması gömrük sisteminin inkişafının daha da təkmilləşdirilməsini tələb edir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi dövlətin gömrük xidmətlərinin təkmilləşdirilməsini və inkişafını proqram-məqsədli yanaşma əsasında olmasının məqsədəuyğunluğunu nümayiş etdirir. AR-da gömrük sisteminin inkişafı və təkmilləşdirilməsi proqramının olmasına böyük ehtiyac vardır. Azərbaycan Respublikasının milli xüsusiyyətləri, MDB ölkələri ilə idxal-ixrac əməliyyatlarının spesifikasiyası, digər dünya ölkələrlə xarici-iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi, gömrük sistemini müvəffəqiyyətə zəmanət verə biləcək prinsipi və metodlar əsasında təkmilləşdirilməsini tələb olunur. Gömrük fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması mexanizminin lazımi səviyyədə işləməsini təmin etmək üçün bütün tələb olunan taktiki və strateji tədbirlərin verilməsi ilə müsbət nəticələrə nail oluna bilər. (A.Ş. Şəkərəliyev, Z. A.Şəkərəliyeva, 2015)

Taktiki hesab olunan tədbirlərə aşağıdakılar aid edilir:

- gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi (yüklərin yoxlama zamanının azaldılması və seçmə üsulu ilə aparılması, daşınma, saxlanma, anbarlaşdırma, rəsmiləşdirmə proseslərində lüzumsuz sənədlərin ləğvi və rəsmiləşdirmə müddətinin aşağı salınması);

- gömrük informasiyalarının işlənməsinin müasir avtomatlaşdırılmış sisteminin tətbiqi;

- gömrük və gömrük sahəsinə aid olan infrastrukturların inkişafı;

- gömrük rəsmiləşdirilməsi prosedurlarının müasir standartlara cavab verməsi taktiki tədbirlər arasında əsas nöqtələrdən biridir. Öz formalarına görə isə fasiləsiz, daimi fəaliyyətdədir. Bu zaman riskin dərəcə və qruplarının qiymətləndirilməsinə ciddi diqqət yetirməlidir;

Strateji tədbirlərə ilkin olaraq ÜGT-nin tövsiyələri aid edilməlidir. ÜGT-nin tövsiyələri aşağıdakı məsələlərin həllini nəzərdə tutur:

- Resurs potensialından rəşional istifadə (kadr, maddi, texniki, maliyyə və s.);

- Gömrükxanaların rəhbər orqanlarının möhkəmləndirilməsi;
- İdarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- Müvafiq sistemin və strukturunun formalaşdırılması;
- Səmərəli gömrük prosedurlarının və gömrük rejimlərinin təkmilləşdirilməsi;

Gömrük xidmətinin inkişafının ümumi proqramının tərtib edilməsində onun hazırlanmasının ümumi mərhələləri mühüm əhəmiyyətə malidir:

- 1) Proqramın toxunduğu və məsələlər məqsədi;
- 2) Əldə edilməsi planlanan göstəricilər;
- 3) Fəaliyyət və texniki təminatı;
- 4) Proqramın müxtəlif növ resuslarla birbaşa təmin edilməsi;
- 5) Proqramın ilkin olaraq hazırlanması və daha sonra həyata keçirilməsinin

stimullaşdırılması;

- 6) Proqramın yerinə yetirilməsinin təşkili;
- 7) Proqramın yerinə yetirilməsi səmərəliliyinin müəyyən edilməsi.

Gömrük sistemində xidmətlər səviyyəsinin inkişafının vahid proqramının hazırlanmasının ən əsas təşkilatı məsələsi ardıcılıqdır. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi hakimiyyətin qanunverici hüquqi və normativ aktlarını Komitənin idarə təlimatlarında cəm halında həyata keçirir. Gömrük sistemi mütəxəssisləri vasitəsilə müəyyən edilən sahənin tənzimlənməsi ilə birbaşa və bəzən də dolaylı yollarla prezident fərmanlarının və dövlət qərarlarının işlənilməsi, hazırlanmasında, qanunların, həmçinin xarici iqtisadi əlaqələr üzrə dövlət və beynəlxalq komissiyaların işində yaxından iştirak edirlər.

Dünya təcrübəsində gömrük ittifaqları ayrı-ayrı dövlətlərin birgə iqtisadi əməkdaşlığı genişləndirmək və qarşılıqlı xarici iqtisadi siyasəti reallaşdırmaq məqsədi üzrə birləşmişdirlər. İki və daha çox dövlət arasında müqavilə əsasında yaradılır və müqavilə iştirakçısı olan dövlətlər mallar üçün gömrük rüsumlarının və digər maneələrin ləğvi, mərkəzləşdirilmiş gömrük ərazisinin yaradılmasını nəzərdə tutur. Sərbəst ticarət zonalarından fərqli olaraq gömrük ittifaqı digər dövlətlərə münasibətdə vahid gömrük tarifi tətbiq olunması və müəyyən edilmiş xarici ticarət münasibətlərinin yeridilməsini irəli sürür.

12 sayılı 11 noyabr 2008-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanının icrası ilə bağlı Dövlət Gömrük Komitəsində "Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılmasında "bir pəncərə" prinsipinin tətbiqi haqqında" tədbirlər yekunlaşdırılmışdır. Bu fəaliyyətdə Dövlət Gömrük Komitəsinin sədri 2009-cu ilin 12 avqust tarixində gömrük sahəsində mal və nəqliyyat vasitələrinin müasir avtomatlaşdırılmış qeydiyyat sisteminin ilkin pilot variantının istifadəsinin tətbiqinin artırılması məqsədilə növbəti əmr imzalamışdır. Əmr aşağıdakı məsələləri özündə göstərirdi (<http://customs.gov.az/en/faydali/innovativ-layiheler/bir-pencere/>, 2018):

- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin tabeliyində olan gömrük idarələrində mal və nəqliyyat vasitələrinin qeydiyyatı prosedurunda "Bir pəncərə - AİS" sisteminin ilkin sınaq variantından istifadə edilməklə aparılması məsələsi;

- Mal və nəqliyyat vasitələrinin qeydiyyatı prosesində kağız formasında istifadə edilən qeydiyyat, hesabat, nəzarət və başqa formaların elektron qaydada işlənməsi üçün ilkin işlərinin aparılması.

"Yaşıl Dəhliz" sisteminin əsas məqsədi hüquqi bazaya riayət edən xarici ticarət subyektləri üçün daha səmərəli şərait yaratmaq, riayət mədəniyyətini formalaşdırmaq, dövlət tənzimləmə mexanizmlərinin müəyyən olunmuş sahələr üzrə effektivliyini artırmaq, risklərin qiymətləndirilməsi və gömrük sahəsində audit əsasında gömrük rəsmiləşdirilməsini və nəzarətini daha tez və ədalətli həyata keçirməklə gömrük yoxlamalarının fiziki növünü minimuma endirmək, ölkənin daxili ixrac potensialını stimullaşdırmaq, məmur və sahibkarın müasir idarəçilik prinsiplərinə uyğun olaraq münasibətlərini inkişaf etdirmək və əldə olan resurslardan daha optimal şəkildə istifadəni təmin etməkdən ibarətdir. "Yaşıl Dəhliz" buraxılış sistemi müəyyən olunmuş aşağıdakı məsələlərə xidmət edir:

1. Daha əlverişli biznes mühiti
2. Daha sürətli sərhəd keçidi
3. Daha yüksək ixrac potensialı

4. Daha tez və şəffaf gömrük nəzarəti

5. Qanunvericiliyə riayət

"Yaşıl dəhliz" buraxılış sistemində üç pillədə buraxılış proseduru vardır:

1.Şəxslər elektron müraciəti Dövlət Gömrük Komitəsinə yollayır;

2.Dövlət Gömrük Komitəsi həmin müraciətə 1 ay müddətində baxır və yoxlanışlar həyata keçirir;

3.Son olaraq isə heç bir maneə olmazsa şəxslərə "Yaşıl dəhliz" buraxılış sistemindən birdəfəlik istifadə hüququ təqdim olunur.

"Yaşıl dəhliz" buraxılış sistemi beynəlxalq ticarət iştirakçılarında ümumi və spesifik olmaqla aşağıdakı üstünlükləri verir. Ümumi üstünlüklər:

- Gömrük buraxılış məntəqələrindən prioritet keçid;

- Bir sıra xidmətlərindən istifadə zamanı üstünlük;

- Minimum fiziki növ yoxlamalar;

- Gömrük ekspertizasının üstünlük qaydasında aparılması;

- İş yerindən və iş vaxtından kənar gömrük rəsmiləşdirilməsinin aparılması üstünlüyü;

- Xarici ticarət münasibətləri üzrə təlimlərdə iştirak;

Spesifik üstünlüklərə aşağıdakılar aiddir:

- İdxal malların şəxsin anbarına birbaşa olaraq aparılmasının təminatı və gömrüyə gəlmədən malların boşaldılması üstünlüyü;

- Şəxsin gömrüyə gəlmədən məhsulun ixracının öz anbarından birbaşa həyata keçirilməsi. (<https://customs.gov.az/az/faydali/innovativ-layiheler/green-corridor/>)

Azərbaycan Respublikasının misalında gömrük tarif tənzimlənməsinin fiskal və ya maliyyə funksiyasını dövlət büdcəsinin gəlirlərində gömrük rüsumlarının payının əhəmiyyətli dərəcədə mövcud olması ilə izah etmək olar. Yəni, gömrük rüsumlarından yığılan gəlir dövlət büdcəsinin gəlir hissəsində xüsusi yerə malikdir.

DGK-in sonrakı illər üçün olan planlarında xarici ölkələrin mərkəzi gömrük strukturları ilə idxal, ixrac və tranzit mal və nəqliyyat vasitələri üzərindən qarşılıqlı informasiya məsləhətləşmələrinin təşkili nəzərdə tutulmuş və qeyd olunan məqsədlə internet texnologiyalarının geni şəkildə tətbiqi planlaşdırılmışdır.

Xidmətlərin sadələşdirilməsi üzrə qəbul olunan proqram sadələşdirmənin mərkəzləşdirilməsindən meydana çıxan üstünlükləri izah edir, iki qeyd olunan prinsipləri qarşı-qarşıya qoymadan, onların həyata keçməsinə çalışır, bu da nəticədə konsepsiyaların bir səmtdə işləməsinə və qeyd olunan dörd əsas prinsipin reallaşmasını təmin edə bilsinlər. Birinci prinsip informasiya kanallarından istifadə etməkə ilkin məlumatlarla yaranan mübadilədir. Belə vəziyyətdə mallar və nəqliyyat vasitələri sərhədləri keçərkən onlar haqqında lazım olan məlumatlar ötürülür. Nəticədə, avtomatlaşdırma vasitəsi ilə informasiyanın ilkin mübadiləsinin sistemləşdirilməsinə nail olunur.

Daha bir qeyd ediləsi məsələ ticarət birlikləri tərəfindən reallaşar. Bu səbəbdən də gömrük sistemində onlar arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq vacib status daşıyır. Bu qarşılıqlı əməkdaşlığın istiqaməti ona yönəldilib ki, birliklər təhlükəsizliyini təmin etsin, daxili məsələlərdə yoxlanış apararaq nəticə əldə etsinlər ki, onlarla yanaşı bu sahədə fəaliyyət göstərən digər adamların da təhlükəsizliyi tam qorusun, təhlükəsizliyin həyata keçirilməsi maliyyələşdirsinlər. Birliklərin daxili nizamnaməsi olsun və müəyyən olunmuş nizamnamələr onlara üstünlüklər versin ki, lazımı şərtlərlə gömrük tənzimlənməsini reallaşdıra bilsinlər. Qeyd olunan üsul nəticəsində inkişaf təmin oluna bilər ki, bu da XXI əsrdə gömrük sisteminin hansı şərtlərlə formalaşdırılmasının göstəricisidir. Prinsiplərin çərçivəsi əsas olaraq iki bazaya əsaslanır: Gömrük xidmətlərinin əməkdaşlığı və əməkdaşlığın kooperasiyası. Gömrük təşkilatlarının qarşılıqlı əməkdaşlıq və məlumat mübadiləsi etməsi vacibdir. Səbəb isə, gömrük təşkilatları başqa tərəfdaşlarının nə etdiyindən, necə çalışdıqlarından daim xəbərdar olmalı və əmin olmalıdırlar ki, tərəfdaşlarının həyata keçirdiyi hər bir iş qəbul olunmuş standartlara və dünyada baş verən müasir dəyişikliklərə tamamilə uyğundur.

İnformasiya texnologiyası dövlət büdcəsinin gəlirlərinin təminində, ticarətin daha da asanlaşdırılmasında, müəyyən edilmiş sahələrin təhlükəsizlik və idarəetmə məsələlərində çox mühüm rol oynamaqdadır.

Müasir gömrük sistemində informasiya texnologiyaları qeyd olunmalı hissəsidir. Bu gün gömrük təşkilatları biznes-maliyyə əməliyyatlarına və gömrük

prosedurlarının yüksək təhlükəsizlik standartlarına uyğunlaşmasına əsaslanır. Müasir dövrdə informasiya texnologiyalarından istifadə ilə biznes mühitində rəqabətinin artmasına, qanun pozuntusuna qarşı effektiv mübarizə aparılmasına və ümumi ticarətə kömək daha sadə olur. Daha effektiv gömrük nəzarətində, gömrük şəffaflığında və büdcənin doldurulmasında informasiya texnologiyalarının faydası çoxdur.

Avropa Birliyi tərkibindəki üzv ölkələrlə gömrük sistemi üçün trans-Avropa kompyuterləşmiş şəbəkəsini formalaşdırmış və daha inkişaf etdirmişdir. Ən vacib olanı isə “Yeni kompyuterləşmiş Tranzit Sistem və Ümumi Birlik Tarif Sistem və Ümumi Tarif Sistemidir”. Yeni “Kompyuterləşmiş Tranzit Sistemi” vasitəsilə gömrük sahəsində şəffaflığın informasiya texnologiyasının geniş tətbiq olunması birliyini yaratmaq daha realdır. Malların fiziki daşınmasından əvvəl və onunla eyni vaxtda malların gömrük tranzit bəyannaməsi üçün göndərilməsi təmin olunur, bu hərəkətlərə doğru əməl olunmasında gömrük nəzarətini həyata keçirməyi, bu sahədəki xərclərinin azaldılmasında siyasətin rolunu xeyli artırır.

Ümumi gömrük tarif sistemi üzv olan bütün ölkələr tərəfindən beynəlxalq ticarətə tarif tənzimlənməsinin yekcins və düzgün tətbiq olunması üçün informasiyanı təmin edir.

Trans-Avropa kompyuter şəbəkəsindən istifadə olunmaqla əvvəlki kağız sistemini əvəz etmə, məhsulların asan daşınmasının, doğru tarifi və Gömrük Məcəlləsinin tətbiq olunmasına kömək edir. Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərəndə olan “Milli İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyaları strategiyası” nümunə kimi kompyuterləşmiş gömrük şəbəkəsi kimi göstərilə bilər.

Qeyd olunmalıdır ki, gömrük sistemindəki təşkilatları və biznes sahəsi arasında əlaqəni və anlaşmanı inkişaf etdirir, dövlət və biznes təşkilatları arasında strateji əməkdaşlığın inkişafına yardım göstərir. Elə görə də gömrük prosedurlarının daha da sadələşdirilməsinə stiqaşmənən hər hansı siyasət çox səmərəli ola bilər və nəticədə, ticarət əlaqələrinin sadələşdirilməsində beynəlxalq səviyyədə inkişafa nail olmaq olar.

Gömrük sahəsinin müasir problemlərindən biri də təhlükəsizliyin asanlaşdırılmasına tələbatın hansı səviyyədə balanslaşdırılmasıdır. Gömrük təşkilatları son vaxtlarda gömrük prosedurlarına təhlükəsizlik məsələlərində inteqrasiyasının sürətinin artırılmasına daha yaxşı nəticələrə nail olublar. Hal hazırda gömrük xarici ticarətin fəaliyyətinin normal səviyyədə reallaşmasına istənilən şəraitin yaradılması ilə beynəlxalq təchizat əlaqələrində daha effektiv nəzarəti tətbiq etməlidir.

Bu gün Azərbaycanda Respublikasında demək olar ki, Dövlət Gömrük Komitəsinin gömrük sahəsində gücləndirilməsi və informasiya ötürülməsi şəbəkəsinin formalaşdırılması üzrə texniki kömək planlarının bir neçə mərhələsi müvəffəqiyyətlə həyata keçirilmişdir. “BMT-nin İnkişaf Proqramı” və Dövlət Gömrük Komitəsi arasında razılaşdırılmış və qəbul olunmuş layihəyə uyğun olaraq reallaşan tədbirlər nəticəsində informasiya ötürülməsi şəbəkəsi sistemin köməyi ilə ilk dəfə olaraq idarəetmə proseslərində yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi mümkün ola bilmişdir. 38 gömrük struktur orqanında “Onlayn” sisteminin tətbiqi edilməsi ilə Azərbaycanda gömrük orqanları arasında informasiya mübadiləsinə sabit təmin etməyə imkan vermişdir. Bütün daxili gömrük orqanları ilə “Modem” vasitəsilə əlaqə qurulmuş, qısa müddət ərzində malların rəsmiləşdirilməklə gömrük prosedurlarından çıxarılmasına nəzarət uğurla təmin olunmuşdur (<https://customs.gov.az/az/xeberler/>, 2018)

Hal hazırda Azərbaycan Respublikasının gələcək inkişafı ilə bağlı formalaşdırılması planlanan konsepsiyası, proqramı - “2020 Konsepsiyası” vardır və sözsüz ki, bu infrastruktur layihələrinin icrası imkan yaradacaq ki, davamlı iqtisadi inkişaf davam etsin.

3.2. Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcə daxilolmalarının artırılması məqsədilə gömrük siyasətinin və nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi

Tədqiqatın əvvəlki araşdırmalarından məlum oldu ki, son on ildə (2008-2018-ci illər üzrə) gömrük daxilolmalarının büdcədə xüsusi çəkisi nəzərə alınacaq qədər vacib bir səviyyədədir və gömrük sisteminin təkmilləşməsi sahəsindəki islahatlarla birlikdə ümumi olaraq daxilolmaların həcmində artım müşahidə edilməkdədir.

Bütün bunlar gömrük rüsumlarının fiskal funksiyasının Azərbaycan Respublikası praktikasında hələlilik kifayət qədər mühüm yer tutduğunu bir daha təsdiq edir. Bu isə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əlaqələrinin kəskin sürətdə artması ilə izah edilə bilər. Gömrük daxilolmalarının fiskal funksiyasının digər dünya ölkələri praktikasında xüsusi yer tutduğunu da qeyd etmək lazımdır. Misal olaraq, Rusiya Federasiyasının gömrük sistemində fiskal funksiyasının həlledici rola malik olduğu göstərilir. Başqa dövlətlər praktikasının təhlili ilə tanış olduqda isə mövzunu ətraflı izaha ehtiyacı yaranır. Dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin formalaşmasında Rusiya Federasiyasında gömrük daxilolmaların ümumi payı hər bir rubl üçün 38 qəpik, ABŞ-da bu göstərici çox aşağı dəyərə sahib olub ümumi federal büdcə gəlirlərində sadəcə bir faizlik hissə tutur, Avropa Birliyi ölkələrində isə bu göstərici 18-25 faiz arasında dəyişdiyi müşahidə edilir. (A.Ş. Şəkərəliyev, Z. A.Şəkərəliyeva, 2015) Azərbaycanda isə bu göstərici 2018-ci il üçün əvvəl qeyd etdiyimiz kimi 15,3 % -dir (Cədvəl 1).

Müstəqil dövlət kimi Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əlaqələrinin vəziyyəti haqqında daha tam təsəvvür əldə etmək üçün 2008-2018-cü illərdə xarici ticarət balansına diqqət yetirmək və dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin formalaşmasında gömrük ödənişləri və onun xüsusi çəkisinin xeyli artdığını görmək olar. Bu isə sonda xalqın maddi rifahının yaxşılaşması üçün daha çox vəsaiti ayırmağa imkan vermişdir.

Gömrük sistemində tarif münasibətlərinin tənzim olunmasında çıxış edən prinsiplər tarif mexanizmini şərtləndirən normaların məcmusu kimi başa düşülür.

Bu səbəbə görə gömrük tarif münasibətlərinin tənzimlənmə prinsiplərinin hərtərəfli tətbiq olunması olduqca vacib məsələdir.

Azərbaycan Respublikasında gömrük sisteminin prinsipləri hüquqi tənzimləmənin əsas başlanğıcları olaraq gömrük işinin strukturunda sonrakı bütün norma yaradıcılığının böyük ölçüdə əsasını təşkil edir. Azərbaycan Respublikası gömrük qanunvericiliyində bu məsələ ilə əlaqədar bir çox vacib prinsipləri fərqləndirə bilərik. Azərbaycanda gömrük sisteminin təkmilləşdirilməsi mexanizminin əsası kimi başqa müddəaları, misal olaraq, ölkənin vahid gömrük ərazisi prinsipini vurğulaya bilərik. Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisi bunlardan: quru ərazisindən, Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikasına aid olan bölməsindən, daxili sülardan və onların üstündəki hava məkanından ibarətdir. «Gömrük tarifi haqqında» bu müddəalar 20 iyun 1995-ci il tarixli AR Qanununda da öz əksini tapmışdır. Azərbaycanın gömrük siyasətinin tənzimlənməsində bu məsələ ilə bağlı olaraq digər vurğulanmalı olan prinsipləri də qeyd etmək yaxşı olar. Misal üçün, vahid gömrük rüsum dərəcələrinin prinsipi, vahid dövlət gömrük siyasəti prinsipi və s. Bunlarla əlaqədar «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 3-cü maddəsində yazılır ki, bu qanunla nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, gömrük rüsumlarının dərəcələrini Azərbaycanın gömrük sərhəddini keçən fiziki və hüquqi şəxslərdən, habelə sövdələşmə növlərindən və bir sıra digər amillərdən asılı olaraq dəyişdirilə bilməz.

Gömrük siyasətinin təkmilləşdirilməsində birinci prinsip kimi qanunçuluq prinsipini xüsusi vurğulamaq lazımdır. Əsas prinsiplərdən olan qanunçuluq prinsipi gömrük sisteminin təkmilləşdirilməsində həlledici rola sahib olub, demokratik xarakterli tarif mexanizminin təmin edir. Azərbaycanda gömrük tarif siyasətinin formalaşdırılması və təkmilləşməsi istiqamətində bu prinsipin əhəmiyyəti, ilk öncə gömrük qanunları ilə müəyyən edilmiş standartlara və qaydalara əməl olunmasına yönəlmişdir. Gömrük qanunvericiliyi mənbələri sisteminin səhmana salınmasına qanunçuluq prinsipi imkan verir. Qanunçuluq prinsipi gömrük tarif siyasətinin formalaşdırılması mərhələsində Azərbaycanın xarici ticarət əməkdaşlığı sferasında hüquq qaydalarının əsasını təşkil edir.

Başqa bir tələb kimi qanunçuluğun gömrük strukturunun fəaliyyətində bu prinsipdən irəli gələn məsələlərə əməl edilməsindən ibarətdir. Göstərmək olar ki, Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 415-ci maddəsində yazılıb ki, gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri vəzifələri reallaşdırarkən qanunvericiliyi, beynəlxalq müqavilələri əsas tutmalı və birbaşa olaraq rəislərinə tabedirlər. Gömrük siyasətində üanunçuluq prinsipində fərqləndirilən digər vacib əlamət qanunçuluq ideyasıdır. Bu əlamət isə xarici idxal-ixrac əməliyyatları iştirakçılarının hüquq çərçivəsində gömrük tarif tənzimlənməsi fonunda bütün subyektləri tərəfindən hüquqla müəyyən olunmuş davranışların məqsədə uyğunluğu və zəruriliyinin ortaya qoyur.

Gömrük siyasətinin təkmilləşdirilməsi ikinci vacib amil kimi isə açıqlıq və aşkarlıq prinsipini misal çəkmək olar. Qeyd olunan prinsip gömrük sisteminin bütün mərhələləri üzrə formalaşması və nəticələnməyi prosesinin şəffaflığını əks etdirir. Azərbaycan Respublikası gömrük siyasətinin realizəsində aşkarlıq prinsipinə əməl olunması tarif mexanizminin hüquqi bazasının vəziyyəti haqqında gömrük rüsumlarının ödəyicilərinə ətraflı şəkildə məlumatlanmağa imkan verir. Prinsipin həyata keçirilməsi bir sıra hüquqi tələblərə riayət olunmasını nəzərdə tutur ki, sonda ən vacib olan bütün gömrük tarif normalarının informasiya vasitələrində nəşr olunmasıdır.

Qeyd olunmalıdır ki, ölkədə gömrük qanunvericiliyinin icrasına nəzarət edilməsi Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarına tapşırılmış, digər qanunvericiliyinin əsasları haqqında arayışlar kütləvi tanışlıq olmaq üçün Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının olduğu yerlərdə təqdim olunur.

Aşkarlığın təmin olunmasının bir digər tərəfi də gömrük işinin həyata keçirilməsi üzrə Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının səlahiyyətlərinə aid müxtəlif məsələlər üzrə təklif və məsləhət vermək xidmətləridir. Aşkarlığın və açıqlığın təmin edilməsinin əsas istiqamətlərindən biri də gömrük münasibətlərinin tənzimlənməsində yanlış olan məlumatlara görə məsuliyyət daşınması məsələlərinin tənzim olunmasıdır. 388-ci maddənin ilk hissəsində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasında gömrük orqanları, gömrük tənzimlənməsini təmin

edən müəyyən tədqiqat və tədris müəssisələri qeyd olunan fəslin müddəalarına uyğun olaraq qanunvericilik üzrə məsuliyyət daşıyır.

Əsası 1890-cı ildə qoyulmuş beynəlxalq münasibətlər sistemində dövlətlərin ümumi gömrük tarifi haqqında məlumatların yayılması “Gömrük Tariflərinin dərc edilməsi üzrə Beynəlxalq İttifaqın” əsas məqsədini təşkil edir. 1890-cı ildə gömrük tariflərinin dərc olunması üzrə Beynəlxalq İttifaqın yaradılması barəsində Beynəlxalq Konvensiyaya uyğun olaraq formalaşdırılmışdır. Ümumi gömrük tariflərinin daha operativ dərc olunması məqsədilə Brüsseldə müxtəlif dövlətlərin gömrük qaydaları və həmçinin gömrük tariflərinin dərc və tərcümə edilməsi üzrə Beynəlxalq Büro formalaşdırılmışdır. Qeyd olunan büro ingilis, fransız, alman, ispan və italyan dillərində tariflərin bülletenini nəşr etməklə ayrı-ayrı dövlətlərin gömrük tarifi haqqında bütün informasiyaları dərc edir. Həmçinin zəruri hesab olunduğu dillərdə də təşkilat müvafiq nəşrlər buraxa bilər.

Gömrük siyasətinin təşkil olunmasında vacib prinsiplərdən biri kimi səmərəli gömrük tarif prinsipini də vurğulamaq olar. Ədalətli gömrük tənzimlənməsi prinsipi qeyd etmək lazımdır ki, ilk olaraq gömrük sistemində əsaslanır. Ədalətli gömrük tarif münasibətləri tənzim olunmasında prinsipi ilk olaraq gömrük sahəsində inzibati özbaşınalığın və çox yüksək, ədalətsiz vergi ödənilməsinin qarşısını alınmasıdır. Amma, qeyd olunan məsələnin tarif münasibətləri tənzimlənməsinin proteksionist yəni himayədarlıq funksiyası ilə heç bir ortaq əlaqəsi yoxdur. Buna görə də bu hallardan yayınmaq üçün qanunvericiliklə ölkə iqtisadiyyatında fəvqəladə vəziyyət şəraitində idarəçiliyin təmin olunması məqsədilə gömrük rüsumlarının normasının dəyişmə həddini müəyyən etməlidir (A.Ş. Şəkərəliyev, Z. A.Şəkərəliyeva, 2015).

Azərbaycanın gömrük tarif sahəsində münasibətlərin əlaqələndirilməsi gömrük tarif sferasında ölkələrin qarşılıqlı əməkdaşlığı prinsipini irəli sürməyə imkan verir. Qeyd olunan prinsip beynəlxalq hüquqi təbiətə malikdir və ümumi təhlili ayrı bir tədqiqatın əsasıdır. Amma gömrük tarif münasibətlərinin tənzim olunması zamanı isə bu problemi vurğulamamaq mümkün deyil. Çünki, ölkələr səviyyəsində gömrük tarif siyasətinin münasibətləri dövlətin milli gömrük tarif

mexanizminə çox böyük ölçüdə təsir göstərə bilər. Azərbaycan Respublikasında gömrük tarif sahəsindəki qarşılıqlı əməkdaşlıq isə regional, universal və ikitərəfli səviyyədə qurulur və inkişaf edir.

İlk olaraq, ümumi səviyyədə gömrük tarif münasibətlərinin istiqamətlərini nəzərdən keçirək. Bu istiqamətlənmələr əməkdaşlıq şəraitində QATT çərçivəsində formalaşmış və beynəlxalq ticarətin hazırkı qüvvədə olan qaydalarını əks etdirir. Daha sonradan isə QATT-in Uruqvay raundunda təşkilatı digər sahədə mühüm təşkilat olan ÜTT əvəz etmişdir.

Azərbaycan Respublikası ÜTT-də müşahidəçi qisminə yaxından iştirak edir və hal-hazırda həmin təşkilata tam üzv qəbul olunması məqsədilə mühüm fəaliyyətlər həyata keçirir. ÜTT-ə üzv qəbul olunmaq üçün ilk olaraq xüsusi işçi qrupu yaradılır ki, bu qrup üzv qəbul olunan digər dövlətlərin iqtisadi mexanizminin və ticarət rejiminin ətraflı təhlili məqsədini güdür. Bundan dərhal sonra isə yeni qəbul olunacaq dövlətlə qarşılıqlı olaraq məsləhətləşmələr və danışıqlar başlayır. Məsləhətləşmələr əsasən ÜTT-ə yeni qəbul olunacaq dövlət tərəfindən onun daxili bazarlarına malların və xidmətlərin daxil olmasını təmin edəcək güzəştlər təqdim edilməsi ilə müəyyənləşdirilir. Vurğulamaq lazımdır ki, gömrük sistemində daha səmərəli rejim dövlətin iqtisadi siyasətinin vacib prinsiplərindən biri olaraq çıxış edir. Əlverişli rejim müqavilə əsasında müəyyən edilir və müəyyən məhdudlaşma tətbiq əhatəsinə malikdir. Yəni ki, daha səmərəli rejim çox zaman ticarət münasibətlərinin tənzimlənməsi üçün nəzərdə tutulur.

BMT-nin Beynəlxalq Hüquq Komissiyasının hazırlamış olduğu və 30 maddədən təşkil olunmuş “Daha əlverişli klauzula haqqında maddələr layihəsi»-in 5-ci maddəsində yazılır ki, daha səmərəli dövlət rejimi qəbul edən dövlətə və ya onunla bağlantılı olan şəxslərə və əşyalara, müəyyən olunmuş dövlətin üçüncü dövlətlə müəyyən əlaqədə olan şəxs və əşyalara təqdim olunan rejimdən az əlverişli olmayan rejim kimi qiymətləndirilir.

Gömrük siyasətinin təkmilləşdirilməsinin hərtərəfli təhlili zamanı əsas olaraq gömrük tənzimlənməsinin fiskal funksiyasına xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Gömrük tarif münasibətləri tənzimlənməsində fiskal prinsip bu sahədə qəbul edilən

hüquqi aktların dövlətin milli maraqlarına dayanmasında ifadə olunur. Müasir dövrdə inkişaf etmiş ölkələrdə tarif münasibətləri tənzimlənməsinin fiskal funksiyası inkişaf etmiş ölkələrə müəyyən dərəcədə öz təsirini itirmişdir. Gömrük rüsumları ümumi payı onların dövlət büdcəsinin gəlirlərində 5-8 faiz təşkil edir və QATT əsasında əldə olunmuş razılaşmalarla azaldılmaqda davam edir. Amma bu heç də gömrük tarif münasibətlərinin tənzimlənməsinin qeyd olunan fiskal funksiyanı inkar etmir. İnkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi inkişaf tarixlərinin təhlili zamanı görmək olar ki, uzun müddət onların dövlət büdcəsində gömrük rüsumlarının əhəmiyyətinin kifayət çox olduğunu göstərir (A.Ş. Şəkəraliyev, Z. A.Şəkəraliyeva, 2015).

Gömrük siyasətinin təkmilləşdirilməsində mühüm prinsiplər kimi azad ticarət və gömrük proteksionizmi prinsiplərini də irəli sürmək olar. Qeyd olunur ki, gömrük münasibətlərinin nizamlanmasında hər iki prinsipin qarşılıqlı olaraq öyrənilməsi gömrük siyasəti ilə bağlı məqsədlərin təmin olunması nöqtəyindən kifayət qədər əhəmiyyətlidir. Çünki ölkənin daxili bazarın xarici haqsız rəqabətdən qorunması məqsədi ilə müvafiq yerli tədbirlər həyata keçirilirsə, digər tərəfdən isə, azad ticarət siyasətinin tətbiqi ilə, dünya iqtisadiyyatına sıx inteqrasiyasına dövlətin əlverişli şəraiti formalaşır.

Gömrük proteksionizmi əgər ki, iqtisadi siyasətin mühüm istiqamətlərindən biri olaraq qəbul olunarsa dövlətin milli iqtisadi təhlükəsizliyini təmin olunması məqsədilə həyata keçirilirsə, azad ticarət siyasəti forması gömrük rüsumlarının daha az səviyyəsini nəzərdə tutaraq yerli bazara xarici məhsulların daha çox cəlb edilməsinə yol açır.

Qeyd olunmalıdır ki, iqtisadi tarif metodları və inzibati qeyri-tarif metodları bir-biri ilə çox qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyətdə olmaqla xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin əsasını təşkil etmiş olur. Belə vəziyyətdə isə göstərilən metodların dünya təcrübəsinə müraciət edilməklə əlaqələndirilməsini lüzumu yenidən müstəqilliyini əldə etmiş Azərbaycan üçün çox əhəmiyyətlidir. Dünya dövlətlərinin təcrübəsindən görünür ki, xarici iqtisadi fəaliyyətdə tarif tərəfindən tənzimlənmələrinə üstünlük verilməsi milli iqtisadi islahatların uğurla həyata

keçirilməsi üçün əsas şərtlərdən biridir. Qeyd etmək olar ki, yeni dövrdə səmərəli fəaliyyət göstərmək qabiliyyətinə sahib olan gömrük tarif tənzimləmə mexanizmi çevik və fasiləsiz olaraq gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin, habelə Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında və iqtisadi maraqlarının qorunması məsələsi üçün əsas şərtlərdən biridir.

Azərbaycanın gömrük tarif tənzimlənməsi özündə müəyyən olunmuş dövlət orqanları tərəfindən qanunvericiliyə uyğun qaydada reallaşan və xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinə istiqamətlənmiş hüquqi, təşkilati, iqtisadi tədbirlərin toplusu kimi müəyyən olunmuşdur.

Beynəlxalq təcrübə onu deməyə əsas verir ki, hər iki metoddan istifadə dünya praktikası standartlarına tam cavab verir. Yeni bazar iqtisadiyyatı yolu ilə yüksək səviyyədə inkişaf etmiş dövlətlər də əsas olaraq xarici ticarətin tənzimlənməsinin iqtisadi üsul və metodlarından istifadə edilir. Amma yalnız qeyd olunan metodlarla tənzimlənmə aparmaq həmişə kifayət etmir. Yəni ki, sadəcə iqtisadi metodlarla tənzimlənmə aparmaq həmişə arzuolunan nəticəni vermir. Son olaraq qeyd etmək olar ki, tarif və qeyri-tarif metodları qarşılıqlı olaraq sıx əlaqədədir və metodların hər ikisindən praktikada geniş istifadə olunur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dövlətin beynəlxalq ticarət əlaqələrində tənzimləmənin həyata keçirilməsi mexanizmi gömrük siyasəti vasitəsilə reallaşır. Beynəlxalq alqı-satqı presesinin əhəmiyyətini nəzərə alaraq gömrük siyasəti dövlətin milli və iqtisadi təhlükəsizliyin təmini məsələsində vacib rol oynadığını qeyd etmək olar. Gömrük siyasəti dövlətin milli maraqlarından irəli gələrək beynəlxalq ticarətin təşkili prinsipləri nəzərə alınaraq təşkil edilir. Azərbaycan Respublikasında dövlətin qarşıya qoyduğu əsas məqsədlərdən biri də idxal-ixrac əməliyyatları vasitəsilə beynəlxalq ticarət əlaqələrində geniş iştirakı təmin etməkdən ibarətdir. Ticarət əlaqələrinin inkişafı problemi iqtisadi təhlükəsizlik məsələlərində ön planda durur.

Tədqiqat işindən aydın oldu ki, Azərbaycanın gömrük sistemi ölkənin bazar iqtisadiyyatına keçməsinə aşağıdakı istiqamətlənmiş prinsiplərlə formalaşdırılmışdır:

1. Dövlətin gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi tarazlaşdırılmış iqtisadi siyasətdən və gömrük xidmətinin modernləşdirilməsi səviyyəsindən asılı olmaqla, dövlətin perspektiv inkişaf istiqamətlərini müəyyən edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. AR-da gömrük siyasəti respublikanın xarici ticarət dövriyyəsinin (idxal və ixracın həcmi, strukturu və şərtləri) gömrük sərhəddindən malların və nəqliyyat vasitələrinin uyğun gömrük rejimləri təyin edilməsi vasitəsi ilə keçirilməsinin dövlət tənzimlənməsi üzrə məqsədyönlü fəaliyyət istiqamətlərinin təyin edilməsinə xidmət göstərir.

2. Azərbaycanın Gömrük siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsində iştirak edən subyektlər, həmçinin onun reallaşdırma metodları, müəyyən olunmuş dövlət orqanları tərəfindən gömrük tənzimlənməsi üsullarından istifadə qaydası gömrük siyasət mexanizmi anlayışını formalaşdırır.

3. Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasəti ölkə iqtisadiyyatının dövlət tənzimləmə sisteminin əsas tərkib hissələrindən biridir. Gömrük sisteminin məqsədi - milli iqtisadiyyatın sosial-iqtisadi səmərəliliyini və rəqabətə davamlılığını stimullaşdırmaqdan, əhəmiyyətli hesab olunan milli dövlət mənafeələrinin təmin olunmasında, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin

olunmasında lazım olan Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasətinin əsas məqsədləri aşağıdakılardan ibarət olduğu göstərilmişdir:

- AR-ın gömrük ərazisində gömrük sahəsinə nəzarətin həyata keçirilməsi və ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi vasitələrindən daha səmərəli istifadənin olunmasının təmin edilməsi;

- Azərbaycan Respublikasının daxili bazarının iştirakçılarının xarici haqsız rəqabətdən qorunması;

- Milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılması;

- Azərbaycan Respublikasının dövlətinin iqtisadi siyasətinə uyğun olaraq vəzifələrin həyata keçirilməsinə kömək edilməsi;

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq müəyyən edilən digər məqsədlər.

Nəticədə məlum oldu ki, Azərbaycanın gömrük siyasəti gömrük işini beynəlxalq əməkdaşlığın daha da şaxələndirilməsinə yönəldir. Gömrük siyasətinin başlıca vəzifəsinə isə Azərbaycan Respublikasının iqtisadi maraqlarının və səlahiyyət çərçivəsində iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin etməsi nəzərdə tutulur. Bundan əlavə gömrük məntəqəsində və gömrükxanalarda, mal və nəqliyyat, gömrük ödənişlərinin tutulması, gömrük nəzarətinin təşkili, qaçaqmalçılıq üzrə nəzarətin güclənməsi və bu kimi problemlərin həlli yollarının reallaşdırılması Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasətinin əsasını təşkil edir.

Ölkənin ümumi inkişafında maliyyə sisteminin əsası olan, onu iqtisadi, sosial və siyasi funksiyaların reallaşması üçün maddi vəsaitləri ilə təmin edən dövlət büdcəsinin rolu əvəzolunmazdır. Qeyd etməliyik ki, iqtisadi inkişafa dövlət tərəfindən təsir maliyyə siyasətinin əsas tərkib hissəsi kimi büdcə-vergi siyasətinin tənzimləyici funksiyalarından və tətbiq mexanizmindən nə dərəcədə əlverişli istifadə edilməsindən çox asılıdır.

Ölkəmizin həm gömrük, həm də büdcə siyasətinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi adına gələcəkdə görülməli işlər planını özündə əks etdirən “Strateji yol xəritələri” hazırlanmışdır. Əsas məqsəd kimi isə ölkənin dayanıqlı inkişafını

stimullaşdırmaq üçün ayrı-ayrı iqtisadi subyektlərin səmərəli qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanan vahid idarəçilik sisteminin formalaşdırılmasıdır.

Büdcə gəlirləri büdcə-vergi siyasətinin iqtisadiyyatın inkişafına istiqamətləndirilməsində əsas mənbə və vasitə kimi çıxış edir. Səbəb isə bu mənbənin iqtisadi siyasət əsasında düzgün hədəfləndirilməməsi hökuməti iqtisadiyyatda əks nəticə ilə - əsas olmayan, qeyri-stabil gəlir azlığı problemi qarşısında qoya bilər və büdcə strukturunun mexanizmi özünün ən təsirli funksiyalarından birini itirmiş olur.

Ölkənin xarici siyasət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin əsas prinsipləri gömrük siyasəti ilə müəyyənləşdirilir. Bu prinsiplərə aşağıdakıları vurğulamaq olar:

- dövlət siyasətinin tərkib hissəsi kimi vahid xarici ticarət siyasəti;
- idxal-ixrac fəaliyyətinin mərkəzləşdirilmiş dövlət tənzimlənmə sistemi və həyata keçirilməsinə ümumi nəzarət;
- vahid valyuta nəzarət siyasəti;
- dövlət tənzimlənməsində iqtisadi tədbirlərə üstünlük verilməsi ilə xarici ticarət fəaliyyətinin həyata keçirilməsi;
- xarici ticarət fəaliyyətində tərəflərin bərabərliyi və heç bir halda ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi;
- xarici ticarət fəaliyyətində iştirakçılarının maraqlarının hüquqi olaraq dövlət tərəfindən təmin olunması;
- dövlətin və dövlət orqanlarının ölkənin xarici ticarət fəaliyyətinə lüzumsuz müdaxiləsinin, iştirakçılara və ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərilməsinə şərait yaratmamaq.

Tədqiqat işinin əsas qarşıya qoyduğu problem isə gömrük və büdcə siyasətləri arasındakı münasibətlərə əsaslanmışdır. Bu problemin həlli istiqamətində isə nəticə və təklif olaraq aşağıdakılar vurğulana bilər:

- İlk olaraq gömrük daxilolmalarının büdcədə artırılması və daha səmərəli təşkil etmək üçün hüquqi baza işlənib hazırlanmalıdır. Bunun üçün aparıcı icra və

tənzimləmə orqanlarının yeni siyasətə uyğun olaraq qanunları yeniləməlidir. Hüquqi bazanın təşkilində əsas rollardan birini isə ölkəmizin tərəfdaş çıxdığı xarici konversiyalar və konversiyalardan irəli gələn öhdəliklər tutmalıdır.

- Bu sahədəki əsas əldə olunan nəticələrdən biri isə büdcənin gəlirlərinin əsasını təşkil edəcək fonda ehtiyac duyulurdu. Bu məqsədlə 2004-cü il 10 may tarixində "Heydər Əliyev Fondu" yaradıldı və tənzimləmə strukturları üzərindəki fiskal öhdəlikləri yüngülləşdirmişdir. Hal hazırda büdcə daxilolmalarının 50%-ə qədəri məhz bu fond tərəfindən maliyyələşir.

- Gömrük sahəsində aparılan islahatlar da bu işlərə təkan verdi. Əsas məqsəd büdcə daxilolmalarının artırılması olaraq qalsa da beynəlxalq təcrübəyə dayanaraq artıq daha müstəqil olaraq fəaliyyət göstərməyə başladı. Bu müstəqillik özünü əsas olaraq vergi rüsumların gömrük sahəsində ilkin şərt olaraq büdcənin doldurulması deyil, daha effektiv xarici ticarət siyasətinin aparılmasına yardımı olmaqdan ibarət oldu.

- Büdcə-vergi siyasəti üzrə dünya təcrübənin öyrənilməsi müasir dövrdə zəruri addım olaraq qeyd edilməlidir. Aparılan tədqiqatların milli maraqlar çərçivəsində ölkədə tətbiqi üçün islahatlar keçirilməyi təklif formasında göstərilə bilər və s.

- Gömrük siyasətinin büdcə daxilolmalarına təsirinin qiymətləndirilməsi zamanı sosial-iqtisadi vəziyyət ilkin olaraq ələ alınmalı, daha sonra optimal səviyyədə gömrük vergi və rüsumların tətbiqi ilə fiskal funksiya reallaşmalıdır.

- Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasətinin inkişaf meylləri yeni strateji planlamalarla dövlət tərəfindən həyata keçirilməli, bu zaman ölkə daxilindəki sahibkarlıq fəaliyyətinə səmərəli təsir etmək siyasəti izlənməlidir. Bir sözlə, tətbiq olunan vergi dərəcələri nə qədər büdcə gəlirlərinin təmin olunmasında vacib rol oynasa da, ilkin olaraq əhalinin həyat səviyyəsi ön planda olmalıdır.

- Təklif olaraq vurğulana bilər ki, gömrük siyasəti xarici iqtisadi əməkdaşlıq fonunda beynəlxalq tərəfdaşlığın bir hissəsi olaraq həyata keçirilsin. Bu zaman gömrük ittifaqlarında iştirakla daha mərkəzləşdirilmiş gömrük vergi və rüsumlarının tətbiqi ilə səmərəli büdcə siyasəti də reallaşdırmaq mümkündür.

Yuxarıda qeyd olunan nəticə və təkliflərdən yola çıxaraq vurğulamaq olar ki, ilk olaraq davamlı iqtisadi inkişaf məsələsi ön planda tutulmaqla gömrük və büdcə siyasəti həyata keçirmək labüddür. Eyni zamanda, nəticə olaraq vurğulana bilər ki, gömrük siyasəti və büdcə siyasəti dövlətin tənzimləmə alətləri kimi əvəzsiz rol oynamaqdadırlar. Bu baxımdan dövlət ümumi olaraq dövlət idarəçiliyi zamanı qəbul etdiyi planlar bu sahələr əsas alınaraq, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə və beynəlxalq sferada özünəməxsus inkişafı ilə seçilməyinə istiqamətlənməlidir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, Qanun 2016
2. Azərbaycan Respublikasının 2019-ci il üçün Dövlət Büdcəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı 2019
3. “Gömrük Məcəlləsi” Bakı, 2019
4. “Azərbaycan Respublikasının vergi məcəlləsi”. Bakı , 2019
5. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. 2018, Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı
6. «Dövlət büdcəsinin tərtibi və icrası qaydaları» 2016, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı, Bakı,
7. A.Ş. Şəkərəliyev, Z. A.Şəkərəliyeva 2015, “Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi”, dərs vəsaiti, Bakı, 168 s.
8. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi Tədris Mərkəzi 2014, “Vergiye giriş”. Dərslük. Şamaxı
9. Rzayev, T.Sadıqov 2014, «Vergi uçotu və auditi». Dərslük. Bakı,
10. C.Q.Nuriyev, A.Ə. Əliyev,M.C.Ataşiyev 2013, “Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi”, dərslük , Bakı
11. Məmmədov F.A., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Kəlbəliyev Y.A., Rzayev Z.H. 2010, «Vergilər və vergitutma». Dərslük. Bakı,
12. Heydərov K.F ,Əliyev A.F, Nuriyev C.Q, Mehdiyev C.M 2006, “Gömrük rəsmilləşdirilməsi”, Dərslük Bakı
13. Heydərov K.F. 2004, “Gömrük işinin əsasları” Dərslük . Bakı
14. Allahverdiyev H., Qafarov K., Əhmədov . 2002, “İqtisadiyyatın dövlət Tənzimlənməsi” Bakı , 445 s.
15. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Rzayev Z.H., Kəlbəliyev Y.A. 2001, «Vergitutmanın nəzəri və metodoloji əsasları». Bakı
16. H.B.Allahverdiyev, K.S.Qafarov 2005, “ Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi”, Bakı
17. “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu

Xarici dildə

1. Мусаев А.Ф., Садыгов М.М., Магеррамов Р.Б., Салаев Р.А. 2005, «Налоги и налогообложение в Азербайджане». Учебник. Баку,
2. Алиев А.А. 2005, Таможенное дело и развитие мировой экономики. Баку, Чашыоглы, 236 с.

İnternet resurları

1. <http://customs.gov.az/> “Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi”-nin rəsmi saytı
2. <http://taxes.gov.az/> “Vergilər Nazirliyi”-in rəsmi saytı
3. <http://stat.gov.az/> “Dövlət Statistika Komitəsi”-in rəsmi saytı
4. <http://wcoomd.org/> Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Rəsmi saytı
5. <http://worldbank.org/> Dünya Bankının rəsmi saytı
6. <http://customs.ru> Rusiya Federasiyasının Gömrük Komitəsinin rəsmi saytı
7. <http://www.maliyye.gov.az/> “Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi” rəsmi saytı
8. <https://www.cbar.az> “Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı” rəsmi saytı
9. <https://www.ticaret.gov.tr/> Türkiyə Ticarət Nazirliyi rəsmi saytı
10. <https://www.economy.gov.az/> “Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi” rəsmi saytı
11. <https://static.president.az/pdf/38542.pdf>
12. <https://az.trend.az/business/economy/2950465.html>
13. <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-42202240>

ƏLAVƏLƏR

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. 2008-2018-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında Vergilər Nazirliyi və Dövlət Gömrük Komitəsi üzrə dövlət büdcəsinə daxilolmaların dinamikası.....	29
Cədvəl 2. 2008-2018-ci illər üçün gömrük rüsumlarının dövlət büdcə daxilolmalarında həcmnin dinamikası.....	31

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1. 2008-2018-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikasında Vergilər Nazirliyi və Dövlət Gömrük Komitəsi üzrə dövlət büdcəsinə daxilolmaların həcmnin nisbət ilə dinamikası.....	30
Qrafik 2. 2008-2018-ci illər üzrə gömrük rüsumlarının dövlət büdcə daxilolmalarında həcmnin nisbət ilə dinamikası.....	31